

Γεώργιος Στ. Παλαιόπουλος

ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ ΕΛΛΗΝΟΠΑΙΔΩΝ
ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΛΑΪΚΕΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΕΣ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ
(1948-49).

Μια προσέγγιση της τοπικής διάστασης στη Δυτική Μακεδονία.



Η αναγγελία, από τους ραδιοφωνικούς σταθμούς των όμορων Λαϊκών Δημοκρατιών, τον Φεβρουάριο του 1948, της οργάνωσης και εκτέλεσης αποστολών Ελληνοπαίδων πέρα από τα βόρεια σύνορα της Ελλάδος αιτιολογήθηκε με μια σειρά από επιχειρήματα εκ μέρους της ηγεσίας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (ΔΣΕ). Πολύ σύντομα η απομάκρυνση των παιδιών από τις εστίες τους είτε με την έγκριση των γονέων τους, είτε με την αποφυγή της άρνησης υπό τον φόβο των αντιποίνων, είτε ακόμα με τον εξαναγκασμό τους από τους διοργανωτές και εκτελεστές, ήταν μία πραγματικότητα από τις πρώτες κιόλας μέρες του Μαρτίου 1948. Το αμφιλεγόμενο αυτό ζήτημα της μετακίνησης χιλιάδων Ελληνοπαίδων, κατά τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου, με προορισμό τις Λαϊκές Δημοκρατίες αποτελεί μέχρι σήμερα ένα από κεντρικά θέματα ενδιαφέροντος των μελετητών της περιόδου. Η ηγεσία, λοιπόν, της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης (ΠΔΚ) σε μία προσπάθεια να αιτιολογήσει την επιλογή της αυτή, με ανακοίνωσή της στις 3 Μαρτίου 1948 μέσα από τα ερτζιανά του σταθμού της ανέφερε, μεταξύ άλλων, τα εξής:

«[...] Τελευταία τα λαϊκά συμβούλια στις ελεύθερες περιοχές συζήτησαν πολλές φορές με τους γονείς το ζήτημα της διατροφής των παιδιών. Ύστερα από πολλές συσκέψεις και συνεδριάσεις αποφάσισαν και απευθύνθηκαν στις λαϊκές οργανώσεις των λαϊκών δημοκρατικών χωρών της Ευρώπης που ανέλαβαν να πάρουν τα παιδιά στις χώρες τους. [...] αποφασίστηκε να σταλούν στην Τσεχοσλοβακία, Πολωνία, Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία μέχρι στιγμής από 59 μόνο χωριά δύο επαρχιών 4.784 παιδιά από 3-13 χρόνια».¹

1. Αρχεία Σύγχρονης κοινωνικής Ιστορίας (στο εξής ΑΣΚΙ), Ψηφιακό Αρχείο/Δελτίο Ειδήσεων ΔΣΕ, 3 Μάρτη 1948, 2.

Συγκεκριμένα τα ανωτέρω αφορούσαν την αποστολή παιδιών ηλικίας έως 14 ετών από την περιοχή της Φλώρινας και της Καστοριάς. Οι ελληνικές Αρχές ήταν ενήμερες² για τις πολυπληθείς αποστολές που οργανώθηκαν στις υπό των ανταρτών ελεγχόμενες περιοχές και διαπέρασαν την βορειοελλαδική μεθόριο από τον Μάρτιο του 1948 και μετά. Με βάση τα στοιχεία που είχαν στην διάθεσή τους, οι αποστολές πέρασαν από μεθοριακές διόδους της Δυτικής Μακεδονίας με κατεύθυνση το βορρά, προερχόμενες όχι μόνο από ορεινούς αλλά και από πεδινούς οικισμούς της ευρύτερης περιοχής. Εκεί όμως που το φαινόμενο είχε λάβει δραματικές διαστάσεις ήταν οι περιοχές της Πρέσπας στη Φλώρινα και Κορσεστίων στη Καστοριά, από όπου χιλιάδες Ελληνόπουλα υπό την επίβλεψη των οδηγών-καθοδηγητών και των γυναικών-συνοδών διέσχισαν τα ορεινά περάσματα, του Τρικλάριου, του Μάλι-Μάδι και του Βαρνούντα κατά την μετακίνησή τους προς την Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία, την επίμαχη περίοδο της εμφύλιας διαμάχης.

Η United Nations Special Committee on the Balkans (UNSCOB), ή Βαλκανική Επιτροπή, που συστάθηκε προ ολίγων μηνών, (21/10/1947), με απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) και είχε ήδη εγκατασταθεί στην Βόρειο Ελλάδα, θεωρήθηκε ως το αρμοδιότερο όργανο για την διερεύνηση της κατάστασης. Ο πρεσβευτής της Ελλάδος στο Belgrade, Αλ. Δαλιέτος, με την ιδιότητα του επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στην UNSCOB διεθνοποίησε το ζήτημα καταθέτοντας επίσημη καταγγελία εκ μέρους της ελληνικής Κυβέρνησης, στις 4 Μαρτίου 1948.³ Τα σχετικά αποδεικτικά στοιχεία που έθεσε στη διάθεσή της παρείχαν λεπτομέρειες για την οργάνωση και εκτέλεση αποστολών Ελληνοπαίδων από τους οικισμούς Βίτσιτσα, Μελάνθιον⁴ και Λάγκα στην περιοχή της Καστοριάς. Σε ό,τι αφορά τις κινήσεις των διοργανωτών στην περιοχή της Πρέσπας κατήγγειλε ότι στις Κρανιές οι αντάρτες αφού συγκρότησαν κατάλογο των παιδιών από 2 μέχρι 15 ετών, τα απομάκρυναν από τις εστίες τους με ειδική αποστολή στις 2 Μαρτίου 1948 και προορισμό τις τρεις όμορες Λαϊκές Δημοκρατίες, τη Γιουγκοσλαβία, την Αλβανία, τη Βουλγαρία αλλά και τη Ρουμανία.⁵ Υπογράμμισε μάλιστα την σοβαρότητα των επιχειρήσεων «[...] από την εκτέλεσιν του σχεδίου τούτου του αποβλέποντος εις την εξόντωσιν του ελληνικού έθνους»,⁶ ζητώντας την επίλυση του ζητήματος από τον Οργανισμό με βάση το διεθνές δίκαιο. Ας σημειωθεί ότι από τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους (1948), πιθανόν και νωρίτερα, υπήρξε έντονη κινητικότητα και διεργασία

2. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (στο εξής ΑΥΕ), 1948/126/1: A. DALIETOS Representant de Liaison du Gouvernement R. Hellnique, SERVICE DE LIAISON DU GOUVERNEMENT R. HELLENIQUE AUPRES DE LA COMMISSION SPECIALE DE L'ONU POUR LES BALKANS, Thessalonique, le 4 Mars 1948, No. 2391.

3. *Ελληνικός Βορράς*, 3 Μαρτίου 1948.

4. Στο 2^ο κλιμάκιο παρατηρητών της Βαλκανικής Επιτροπής στα μέσα Μαρτίου 1948 κατέθεσαν δύο παιδιά από το Μελάνθιο, καθώς και μία γυναίκα και άλλα δύο παιδιά από το Κρανοχώρι. Έτσι έγινε γνωστό ότι πολλοί γονείς από το Μελάνθιο για να αποφύγουν την απομάκρυνση των παιδιών τους από τους αντάρτες τα έκρυψαν σε κοπάδια προβάτων και με αυτόν τον τρόπο τα μετακίνησαν στο Νεστόριο και στην πόλη της Καστοριάς, όπου ήταν ασφαλέστερα, βλ. *Καθημερινή*, 17 Μαρτίου 1948.

5. *Καθημερινή*, 3 Μαρτίου 1948.

6. *Καθημερινή*, 12 Μαρτίου 1948.

από πλευράς του ΔΣΕ προκειμένου να γίνει καταρτισμός καταλόγων με άμεση καταγραφή των Ελληνοπαίδων στους οικισμούς που είχε υπό τον έλεγχό του⁷ καθώς επίσης και σχετική ενημέρωση των γονέων για την εξασφάλιση της συναίνεσής τους. Όπου αυτή απουσίαζε, την αντικαθιστούσε η βία.⁸ Στόχος η ομαλότερη διεκπεραίωση του σχεδίου, μακριά από κάθε δημοσιότητα και πριν την αντίδραση του Ελληνικού Στρατού.

Ενδεικτικά, λοιπόν, με τις πρώτες αποστολές (Μάρτιος 1948), τον δρόμο προς τις βόρειες Λαϊκές Δημοκρατίες⁹ ακολούθησαν Ελληνόπουλα από τους οικισμούς Κάτω Υδρούσα, Φιλώτεια και Θηριόπετρα¹⁰ στην περιοχή της Αριδαίας. Υπό την καθοδήγηση συνοδών-ανταρτών η πλειονότητα των αποστολών εισήλθε αρχικά στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας ενώ ένας μικρότερος αριθμός στο αλβανικό έδαφος, για να προωθηθεί κατόπιν βορειότερα, όπως είχε προγραμματιστεί από τον ΔΣΕ είτε με την αρωγή είτε απλά με την ανοχή των όμορων Λαϊκών Κυβερνήσεων. Με την δημοσιοποίηση των επιχειρήσεων η ηγεσία των ανταρτών αναγκάστηκε άμεσα να αιτιολογήσει την πρωτοβουλία της, διακηρύττοντας ότι σε κάθε περίπτωση υπήρχε η συγκατάθεση των γονέων. Ωστόσο παρ' όλες τις διαβεβαιώσεις της καταγράφηκαν περιπτώσεις κατά τις οποίες Ελληνόπουλα απομακρύνθηκαν παρά τη θέλησή τους από τις εστίες τους μαζί με τους γονείς τους ή και τους συγγενείς τους, όπως στην περίπτωση του οικισμού Πωγωνίου¹¹ στην περιοχή των Ιωαννίνων.¹²

Από την άλλη, όπως ήταν αναμενόμενο, η εξωτερική πολιτική του Belgrade δεν άφηνε περιθώρια παραδοχής περί ανάμειξης στο μέτωπο του ελληνικού Εμφυλίου. Ας μη διαφεύγει το γεγονός ότι η Γιουγκοσλαβία κατείχε την ιδιότητα μέλους του ΟΗΕ και κατά συνέπεια είχε αυξημένη ευθύνη καθώς και επιπτώσεις επεμβαίνοντας στα εσωτερικά ενός άλλου κράτους μέλους, όπως ήταν στην περίπτωση αυτή η Ελλάδα. Έτσι για το ζήτημα αυτό η επίσημη αντίδραση του Belgrade, η οποία έγινε γνωστή αρκετά αργότερα, το 1951, παρουσίασε την δική της εκδοχή στις εξελίξεις. Σε ενημερωτικό, λοιπόν, που εξέδωσε ο Γιουγκοσλαβικός Ερυθρός Σταυρός (ΓΕΣ), ισχυρίστηκε πως τα παιδιά διέσχισαν τη μεθόριο και εισήλθαν στο γιουγκοσλαβικό έδαφος αφού απομακρύνθηκαν από τις εστίες τους χωρίς καμιά οργάνωση και εποπτεία, α-

7. Γεώργιος Στ. Παλαιόπουλος, *Στη Μεθόριο του Εμφυλίου. Η United Nations Special Committee on the Balkans στο μέτωπο του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2015), 117, 119, 121-2.

8. ΑΥΕ, 1949/23/1: Κέντρον Αλλοδαπών Φλωρίνης, «Εκθεσις εξετάσεως παραδοθείσης συμμοριτήσης. Εν Φλωρίνη τη 4 Απριλίου 1949», Φλώρινα, 6 Απριλίου 1949.

9. *Εμπρός*, 25 Μαρτίου 1948.

10. *Καθημερινή*, 10 Μαρτίου 1948.

11. Μετά την έρευνα που πραγματοποίησε η UNSCOB στην περιοχή Πωγωνίου, κατά το πρώτο δεκαήμερο του Ιουνίου 1950, την επισκέφθηκαν στην Ηγουμενίτσα και την Κέρκυρα αντιπροσωπευτικές επιτροπές από 42 οικισμούς της περιοχής Γράμμου-Κόνιτσας, προκειμένου να θέσουν στην διάθεσή της ονομαστικές καταστάσεις και αποδεικτικά στοιχεία για την εγκατάσταση στις Λαϊκές Δημοκρατίες, μεταξύ άλλων, και 1.512 παιδιών από την περιοχή τους, βλ. *Εμπρός*, 13 Ιουνίου 1950.

12. ΑΥΕ, 1949/42/2: Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός προς Υπουργείο Εξωτερικών, α.π.Ε.Π.586, Αθήνα, 24 Αυγούστου 1949.

πλώς υπό την επίβλεψη γυναικών-συνοδών από την περιοχή τους.¹³ Για ανθρωπιστικούς δε λόγους δεν εμποδίστηκε η είσοδος τους στην απέναντι πλευρά της μεθορίου.

Στην μελέτη του ζητήματος συνεισέφερε σημαντικά ένας αξιόλογος αριθμός αδημοσίευτων εκθέσεων που συντάζαν οι διεθνείς παρατηρητές τους οποίους εγκατέστησε η UNSCOB σε όλο το μήκος της βορειοελλαδικής μεθορίου. Περιέχουν καταθέσεις μαρτύρων και επικεντρώνονται σε λιγότερο γνωστές ή άγνωστες πτυχές του. Ειδικότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το περιεχόμενο των εκθέσεων της 2^{ης} ομάδος παρατηρητών. Τα μέλη της δραστηριοποιήθηκαν στον δυτικομακεδονικό χώρο και συνέλεξαν αποδεικτικά στοιχεία, έχοντας στη ζώνη ευθύνης την περιοχή της Φλώρινας και της Καστοριάς, περιοχές με πρωταγωνιστικό ρόλο στα γεγονότα.

Η πρώτη κίνηση του κυρίου σώματος της UNSCOB, στη συνεδρίαση της 4^{ης} Μαρτίου 1948, ήταν να παράσχει συγκεκριμένες οδηγίες στα διεθνή μέλη του αρμοδίου κλιμακίου της σχετικά με την επικείμενη έρευνα στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας. Πράγματι υπό το βάρος των εξελίξεων η εσπευσμένη αποστολή του 2^{ου} κλιμακίου παρατηρητών, πραγματοποιήθηκε προκειμένου να διερευνήσει τις ελληνικές καταγγελίες και να συντάξει σχετική έκθεση προς το σώμα.¹⁴ Κατά συνέπεια οι παρατηρητές βρέθηκαν στον κατεξοχήν χώρο των επιχειρήσεων συλλέγοντας πολύτιμα στοιχεία. Τα μέλη του αφίχθησαν στην πόλη της Καστοριάς στις 12 Μαρτίου. Μετά την καταγραφή των σχετικών πληροφοριών που τέθηκαν στην διάθεσή τους, έγινε γνωστό πως από την περιοχή της Πρέσπας απομακρύνθηκαν 4.000 περίπου Ελληνόπουλα από τους αντάρτες, μόνο μέσα στο πρώτο δεκαήμερο του τρέχοντος μηνός Μαρτίου. Επίσης την ίδια περίοδο από την περιοχή της Καστοριάς προωθήθηκαν, μεταξύ άλλων, με αποστολές προς τις όμορες Λαϊκές Δημοκρατίες, είκοσι οκτώ παιδιά από τη Λεύκη,¹⁵ οκτώ από την Αγία Κυριακή και από το Πεύκο, οικισμός του Γράμμου, άλλα σαράντα.¹⁶ Παράλληλα επιβεβαιώθηκαν αναχωρήσεις αποστολών, εκτός από τη Λεύκη και από το Μελάνθιο. Μάλιστα πολλοί γονείς των δύο αυτών οικισμών σε μια προσπάθειά τους να μην απομακρυνθούν τα παιδιά τους, κατέφυγαν στην πόλη της Καστοριάς και στο Νεστόριο αντίστοιχα. Επιπλέον ένας σημαντικός αριθμός γονέων και παιδιών από το Βαψώρι ήταν μεταξύ των κατοίκων που επίσης ζήτησαν καταφύγιο στην πόλη της Καστοριάς προκειμένου να αποφύγουν τις αποστολές.¹⁷ Εκεί είχαν την προστασία του Ελληνικού Στρατού.

Περισσότερο περίπλοκη θεωρήθηκε η κατάσταση στους ορεινούς οικισμούς της Φλώρινας και της Καστοριάς, ιδίως κατά το πρώτο δεκαήμερο Μαρτίου 1948. Η συνεχής ροή πληροφοριών ανέφερε ότι οι αντάρτες συνέλεξαν όλα ανεξαιρέτως τα παι-

13. Ειρήνη Λαγάνη, *Το «Παιδομάζωμα» και οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις 1949-1953. Μια κριτική προσέγγιση*, (Αθήνα: Ι. Δ. Σιδέρης, 1996), 51-2.

14. *Ελευθερία*, 6 Μαρτίου 1948 και *Καθημερινή*, 7 Μαρτίου 1948.

15. Για τις ανάγκες της έρευνας, στα μέσα Μαρτίου του 1948, ο οικισμός της Λεύκης δέχθηκε τους διεθνείς παρατηρητές της UNSCOB, οι οποίοι συνέλεξαν στοιχεία, βλ. *Καθημερινή*, 17 Μαρτίου 1948.

16. *Καθημερινή*, 13 Μαρτίου 1948.

17. United Nations, Report of the United Nations Special Committee on the Balkans, General Assembly, Official Records: Third Session, Supplement No8 (A/574), Lake Success, New York, (στο εξής UNSCOB Report, A/574, 1948), ANNEX 2/III FORCIBLE OR VOLUNTARY REMOVAL OF CHILDREN/ A/2/(b), 30.

διά των οικισμών της Βυρσινιάς και του Σιδηροχωρίου στο Βίτσι, της Χαλάρας, του Μελά και του Μακροχωρίου στα Κορέστια, του Πυξού, της Οξιάς, και του Ανταρτικού στην Πρέσπα καθώς και της Κορυφής στη Φλώρινα.¹⁸ Όπως ήταν αναμενόμενο υπό αυτές τις συνθήκες μέσα στους μήνες Μάρτιο και Απρίλιο του 1948 οι οργανωτές συγκέντρωσαν και απομάκρυναν από τις πατρικές τους εστίες τους έναν ανεξακρίβωτο αριθμό παιδιών από τους νομούς Καστοριάς και Φλώρινας, μεταξύ δε αυτών και από την περιοχή της Ιεροπηγής και της Διποταμιάς, εντάσσοντάς τα στις αποστολές προς τις Λαϊκές Δημοκρατίες της Αλβανίας και της Γιουγκοσλαβίας.¹⁹

Όπως ήταν αναμενόμενο η επίσημη ενημέρωση του Οργανισμού, δεν καθυστέρησε. Η έκθεση που έλαβε η UNSCOB από το κλιμάκιό της, είχε ημερομηνία περί τα μέσα Απριλίου του ίδιου έτους και αναφέρονταν στις δρομολογηθείσες αποστολές από τους οικισμούς Κρανιές και Βροντερό της Πρέσπας, καθώς και άλλων περιοχών της περιφέρειας της Φλώρινας.²⁰ Επιβεβαίωσε την οργάνωση της απομάκρυνσης των παιδιών από τους μαχητές του ΔΣΕ τη συγκεκριμένη περίοδο. Οι ίδιοι συνόδεψαν Ελληνόπουλα των οικισμών της Πρέσπας, οδηγώντας τα στο γιουγκοσλαβικό έδαφος.²¹ Επιπλέον, με βάση πάντα την έκθεση, κατά τις πρώτες μέρες του Μαρτίου 1948 είχαν αναχωρήσει αποστολές παιδιών και από την Λάγκα, τη Βίτσιτσα, το Μελάνθιο, την Κάτω Λεύκη²² και το Κρανοχώρι²³ της περιοχής Καστοριάς, όπως επίσης από το Βέντζιον,²⁴ τον Αιμιλιανό και το Μελίσι της περιοχής Γρεβενών, επιβεβαιώνοντας τα στοιχεία που κατέθεσε στο σώμα η ελληνική αντιπροσωπεία στις 11 Μαρτίου.

Στο πλαίσιο αυτό υπήρξε κινητικότητα από την πλευρά της ελληνικής Κυβέρνησης προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης των μέτρων προστασίας των περιοχών που εμπλέκονταν στις επιχειρήσεις με σκοπό τη διακοπή ή έστω ανακοπή της έντασης των επιχειρήσεων. Σε δηλώσεις του ο υπουργός Δημοσίας Τάξεως, Ρέντης σημείωσε πως το ζήτημα ήταν ούτως ή άλλως διεθνές και έτσι έπρεπε να αντιμετωπιστεί, αφού αποδεδειγμένα διαπιστώθηκε εμπλοκή, μεταξύ άλλων, και δυνάμεων εκτός των συνόρων με την μεταφορά των Ελληνόπουλων στις όμορες Λαϊκές Δημοκρατίες. Όπως ανέφερε

18. *Ελευθερία*, 17 Μαρτίου 1948.

19. *Εμπρός*, 28 Ιανουαρίου 1950.

20. *Ελληνικός Βορράς*, 20 Απριλίου 1948.

21. *Ελληνικός Βορράς*, 7 Μαρτίου 1948.

22. Τα παιδιά του οικισμού οδηγήθηκαν στις Λαϊκές Δημοκρατίες παρά τη θέληση των γονέων τους, βλ. σχετικά: “*In the village of Kato Lefki (Kastoria region), Observation Group 2 found that in five cases investigated (out of twenty-eight cases) all five fathers were guerrillas. The group found no proof that any child was taken against the wishes of its parents (20)*,” στο UNSCOB Report, A/574, 1948, ANNEX 2/III FORCIBLE OR VOLUNTARY REMOVAL OF CHILDREN/ A/3(a), 30.

23. *Ελληνικός Βορράς*, 20 Απριλίου 1948. Σύμφωνα με δηλώσεις παιδιών στη Βαλκανική Επιτροπή, στο Κρανοχώρι μόνο όσοι γονείς είχαν ενταχθεί στη δύναμη των ανταρτών παρείχαν την συγκατάθεση για την απομάκρυνση των παιδιών τους, ενώ οι υπόλοιποι ήσαν αντίθετοι. “*Two children of Kranohori (Kastoria region) stated that some fifty children, whose fathers were guerrillas, had left, but that the children whose fathers were not guerrillas did not go (23)*,” στο UNSCOB Report, A/574, 1948, ANNEX 2/III FORCIBLE OR VOLUNTARY REMOVAL OF CHILDREN/ A/3(d), 30.

24. *Καθημερινή*, 6 Μαρτίου 1948.

«[...] κατά πληροφορίας της κυβερνήσεως οι συμμορίται απεφάσισαν να απαγάγουν από την περιφέρειαν Φλωρίνης 15.000 παιδιά. Ένας αριθμός τούτων έχει απαχθή ήδη και απεστάλη εις τας γειτονικάς χώρας. [...] τα στρατιωτικά τμήματα έχουν αποχωρήσει από την περιφέρειαν των συνόρων, οι συμμορίται δε επωφελούμενοι τούτου επιτίθενται και επιτυγχάνουν την απαγωγήν των παιδιών»,²⁵

εκφράζοντας με αυτόν τον τρόπο την έντονη ανησυχία των ελληνικών Αρχών.

Φυσικό ήταν την επίμαχη περίοδο οι συνθήκες και τα γεγονότα στο μέτωπο των επιχειρήσεων να αποτελέσουν αντικείμενο καθημερινών ανταποκρίσεων του Τύπου δεδομένου ότι το ενδιαφέρον του πολίτη ήταν έντονο. Πράγματι όλες αυτές οι εξελίξεις αλλά και η δραστηριοποίηση της Βαλκανικής Επιτροπής τέθηκαν στο επίκεντρο του δημοσιογραφικού ενδιαφέροντος. Πλήθος, λοιπόν, δημοσιευμάτων και αναλύσεων κατέκλυσαν τα ενημερωτικά έντυπα της εποχής. Ενδεικτικά σημειώνω την προσπάθεια της *Ελευθερίας* να μεταφέρει το κλίμα της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί στην ορεινή περιοχή της Φλώρινας και το οποίο δεν απείχε από εκείνο στη Δυτική Μακεδονία, γενικότερα:²⁶

«Το κλιμάκιον της ΟΗΕ επεσκέφθη τας περιοχάς Πρέσπας και διεπίστωσεν ότι οι συμμορίται είχαν προβή εις απογραφήν των παιδιών των περιοχών Πρέσπας, Καστορίας και Νεοχωρίου. Επίσης διεπίστωσε ότι διενηργήθησαν μέχρι τούδε δύο αποστολαί παιδιών εις τα Βαλκάνια και ότι ετοιμάζεται τρίτη». [...] «Πληροφορία εξ εγκύρου πηγής αναφέρουν ότι εις την περιοχήν της Φλωρίνης και ιδίως της Πρέσπας, έχουν συγκεντρωθή τα αρπαγέντα υπό των συμμοριτών παιδιά, όπου ιδρύθησαν σλαυϊκά σχολεία με διδασκάλους Βουλγάρους και Γιουγκοσλαύους, οι οποίοι αναγκάζουν τα ελληνόπουλα να μάθουν την σλαυϊκήν γλώσσαν, απαγορεύοντες εις αυτά να ομιλούν την ελληνικήν».

Άλλου καταγγέλθηκε πως

«πρόκειται να απαχθούν εις τα διάφορα κράτη 60 χιλιάδες Ελληνόπουλα! Η Βαλκανική Επιτροπή εις την οποίαν κατηγγέλθη επισήμως το φρικαλέον γεγονός απεφάσισε την άμεσον ενέργειαν ερευνών εις τας περιφερείας Καστορίας και Κοζάνης».²⁷

Τα αποτελέσματα της έρευνας ήταν ενδιαφέροντα δεδομένου ότι οι πληροφορίες προήλθαν και από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές.

«Όμηρος προερχόμενος εκ της περιοχής Φλωρίνης κατέθεσεν ότι πολυάριθμα καρβάνια Ελληνοπαίδων ευρίσκονται εν πορεία προς την Γιουγκοσλαβίαν»,²⁸

25. *Ελευθερία*, 6 Μαρτίου 1948.

26. *Ελευθερία*, 12 Μαρτίου 1948.

27. *Ελληνικός Βορράς*, 5 Μαρτίου 1948.

28. *Εμπρός*, 5 Μαρτίου 1948.

σημείωσε η εφημερίδα *Εμπρός* την πρώτη εβδομάδα του Μαρτίου 1948. Όπως πληροφορούμαστε από το άρθρο της, ο Π.Η. κάτοικος του παραλίμνιου οικισμού Ψαράδες, στη Μεγάλη Πρέσπα, ο οποίος επιστρατεύθηκε παρά τη θέλησή του από τον ΔΣΕ το καλοκαίρι του 1947, μετά την εθελοντική παράδοσή του σε μεθοριακό φυλάκιο της Φλώρινας το επόμενο έτος, κατέθεσε ότι οι διοργανωτές απομακρύναν τα παιδιά όλων των οικισμών της περιοχής των Πρεσπών, με τη βία. Στην περίπτωση που κάποιιοι γονείς τους δεν παρείχαν την έγκρισή τους «[...] είτε εξηφανίσθησαν είτε ενεκλείσθησαν εις στρατόπεδα ως αντιδραστικοί». Σύμφωνα πάντα με τη μαρτυρία του ο ίδιος συμμετείχε στη μετακίνηση των παιδιών με βάρκες. Μετά την άφιξή τους στη μεθόριο, ακολούθησε η επιβίβασή τους σε αυτοκίνητα και η μεταφορά τους εντός του γιουγκοσλαβικού εδάφους. Από τον οικισμό του απομακρύνθηκε ένας αριθμός τετρακοσίων παιδιών, ηλικίας δύο ετών και πάνω, ανάμεσά τους και δύο από την δική του οικογένεια. Πρόκειται για μία από τις πολυάριθμες αποστολές της ορεινής Πρέσπας η οποία αναχώρησε από τους Ψαράδες τη 2^α Απριλίου 1948. Στοιχεία για την ανωτέρω αποστολή εντοπίζονται στην έκθεση του συνδέσμου της 2^α ομάδος παρατηρητών της UNSCOB η οποία συντάχθηκε στις 27 Απριλίου του ίδιου έτους. Σε αυτήν δύο ακόμη μάρτυρες από τον εν λόγω οικισμό, πρώην αντάρτες επιστρατευθέντες με τη βία, οι Κ.Σ. και Π.Α., κατέθεσαν ότι τέσσερα παιδιά από την οικογένεια του καθενός ενσωματώθηκαν στην συγκεκριμένη αποστολή της 2^α Απριλίου.²⁹

Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τις αποστολές Ελληνοπαίδων από την ευρύτερη περιοχή της Πρέσπας, οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν προήλθαν από διαφορετικές πηγές. Πράγματι ο Τ.Α. από τους Ψαράδες, κάτοικος Λευκώνα, σε κατάθεσή του στους διεθνείς παρατηρητές της Βαλκανικής Επιτροπής σημείωσε ότι τον Φεβρουάριο του 1948 πραγματοποιήθηκε από τους αντάρτες καταγραφή των ογδόντα έξι παιδιών του οικισμού του, ηλικίας 3 έως 15 ετών, σε ειδικό κατάλογο για τον συγκεκριμένο σκοπό. Στη συνέχεια στις αρχές του επόμενου μήνα (Μάρτιος 1948) συγκεντρώθηκαν και ακολούθησαν τον δρόμο προς τις Λαϊκές Δημοκρατίες, παρά την αντίθετη άποψη των γονέων τους. Μάλιστα όσοι εξ αυτών δεν άλλαξαν γνώμη οδηγήθηκαν σε στρατόπεδο για δύο εβδομάδες, έως ότου υπέγραψαν σχετική δήλωση με την οποία συναινούσαν στην απομάκρυνση των παιδιών τους,³⁰ γεγονός που επιβεβαίωσε στην σχετική κατάθεσή του ο προαναφερθείς Π.Η.

Μία πτυχή της μεταφοράς των παιδιών από την Δυτική Μακεδονία προς το έδαφος της Αλβανίας, κατά τον μήνα Μάρτιο του 1948, μας γνωστοποιείται και από άλλη πηγή. Οι αποστολές ακολουθούσαν συγκεκριμένη διαδρομή ανάμεσα από τους οικισμούς Μακροχώρι και Βατοχώρι της ορεινής περιοχής του νομού Φλώρινας. Σύμφωνα με την μαρτυρική κατάθεση του Μ.Π. στους παρατηρητές της UNSCOB γίνεται γνωστό ότι, στα τέλη του ίδιου μηνός, έγινε αντιληπτή η κίνηση ομάδος εκατόν πενήντα παιδιών στην ανωτέρω περιοχή με κατεύθυνση το αλβανικό έδαφος. Η ηλικία των παιδιών δεν ξεπερνούσε τα 13 έτη, ενώ μεταξύ τους υπήρχαν και μικρά

29. ΑΥΕ, 1948/126/1: «ΕΚΘΕΣΙΣ Συνδέσμου 2^α Ομάδος Παρατηρητών της 27^{ης} Απριλίου 1948», Θεσσαλονίκη, 11 Μαΐου 1948.

30. ΑΥΕ, 1948/126/1: «Εκθεσις Συνδέσμου 2^α Ομ. Παρατηρητών της 29^{ης} Απριλίου 1948», α.π.63, Θεσσαλονίκη, 11 Μαΐου 1948.

του ενός έτους. Η επιχείρηση πραγματοποιήθηκε υπό την επίβλεψη δέκα γυναικών, ισάριθμων αντρών και μιας μικρής ομάδος έξι μαχητών του ΔΣΕ. Για παρόμοια αποστολή επίσης εκατόν πενήντα Ελληνοπαιδών, βρεφικής ηλικίας μέχρι 7 περίπου ετών, έκανε λόγο ο Κ.Θ. από τη Νέα Καλλικράτεια Χαλκιδικής.³¹ Όπως σημείωσε ο μάρτυρας η ομάδα, η οποία συνοδεύονταν από μητέρες κάποιων παιδιών καθώς επίσης και από τέσσερις νέους και τέσσερις νέες, εντοπίστηκε στον κεντρικό οδικό άξονα Βατοχωρίου-Κρυσταλλοπηγής στα μέσα Φεβρουαρίου του 1948 και είχε κατεύθυνση επίσης προς το αλβανικό έδαφος.

Ο κύριος, λοιπόν, κορμός των αποστολών γινόταν δεκτός στο γιουγκοσλαβικό έδαφος με πρώτο σταθμό, συνήθως, την πόλη του Μοναστηρίου, ακόμη και εκείνων που αρχικά εισέρχονταν στην Αλβανία. Εξαιτίας της αδυναμίας των αλβανικών Αρχών να συντηρήσουν τα παιδιά, αυτά προωθούνταν στην όμορη Λαϊκή Δημοκρατία όπου η κυβέρνηση του Belgrade είχε ήδη λάβει κάποια μέτρα. Η συνεργασία της τελευταίας με την ηγεσία του ΔΣΕ ήταν προσυμφωνημένη και στηρίχθηκε σε συγκεκριμένες αλληλοπαραχωρήσεις. Στελέχη, λοιπόν, των ανταρτών παραλάμβαναν τα Ελληνόπουλα στο γιουγκοσλαβικό έδαφος και κατόπιν ακολουθούσαν συγκεκριμένο σχέδιο προώθησής τους προς τις βορειότερες Λαϊκές Δημοκρατίες, έχοντας πάντα την πολύπλευρη αρωγή της Κυβέρνησης του Josip Broz Tito. Πράγματι σύμφωνα με τις διαθέσιμες πηγές, μεταξύ άλλων, τα στελέχη-σύνδεσμοι των ανταρτών στην απέναντι πλευρά των συνόρων ανέμεναν οδηγίες και ενημέρωση από το στρατηγείο του ΔΣΕ, όπως εκείνη του Μ. Βαφειάδη προς συνεργάτη του σχετικά με τις λεπτομέρειες μετακίνησης ομάδος τετρακοσίων παιδιών, το φθινόπωρο του ιδίου έτους (1948), από το Μοναστήρι –ως ενδιάμεσου σταθμού– με κατεύθυνση τον βορρά.³² Κύρια μέριμνα η λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων για την χωρίς προσκόμματα ολοκλήρωση της διαδικασίας, όπως είχε γίνει και πρωτύτερα, με την αρχική μετακίνηση παρόμοιων πολυπληθών ομάδων παιδιών από το ελληνικό προς το γιουγκοσλαβικό έδαφος.³³ Ας σημειωθεί πως το ζήτημα αυτό προβλημάτισε την ηγεσία του ΔΣΕ και είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των δικλίδων ασφαλείας κατά τη διενέργεια των επιχειρήσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο η χρήση πολλαπλών εναλλακτικών διαδρομών τόσο στην ελληνοαλβανική όσο και στην ελληνογιουγκοσλαβική μεθόριο, αποτέλεσε μονόδρομο επιλογή.

Εντωμεταξύ οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες από τον Μάρτιο του 1948 και μετά στο μέτωπο του Εμφυλίου. Ουσιαστικά οι αντάρτες και οι ελληνικές Αρχές είχαν επιδοθεί σε έναν άτυπο αγώνα δρόμου μεταξύ τους με κύριο αντίπαλο τον χρόνο και στόχο την απομάκρυνση των παιδιών προς διαφορετικούς προορισμούς. Οι πληροφορίες που κατέφθαναν από το πεδίο των επιχειρήσεων στην περιοχή της Πρέσπας, ήταν χαρακτηριστικές και στηρίζονταν σε μαρτυρίες των ιδίων των πρωταγωνιστών. Με βάση τα ανωτέρω δεδομένα ο Ολλανδός επικεφαλής του 2^{ου} κλιμακίου παρατηρητών,

31. ΑΥΕ, 1948/138/1: «Εκθεσις Συνδέσμου 2^ας Ομάδος Παρατηρητών της 20^{ης} Μαΐου 1948», α.π.92, Θεσσαλονίκη, 26 Μαΐου 1948.

32. ΑΣΚΙ, Ραδιοτηλεγράφημα, *Μάρκος προς Κώστα*, 9 Νοεμβρίου 1948.

33. ΑΙ, ACK SKJ, KMOV, Greece. IX, 33/I-288-532, 1948-1949, κ-3, Αρ. 23, Ψαράς προς το Μάρκο, 2 Νοεμβρίου 1948, στο Milan Ristic, *Ένα μακρύ ταξίδι. Τα παιδιά του «παιδομαζώματος» στη Γιουγκοσλαβία 1948-1960*, (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2000), 59.

εκτελώντας την εντολή που είχε λάβει από το κυρίως σώμα της UNSCOB στη Θεσσαλονίκη, για διενέργεια έρευνας στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας προέβη στη συλλογή τεκμηρίων. Καρπός της έρευνάς του, μεταξύ άλλων, ήταν η λήψη καταθέσεων από τρία αγόρια 11, 12 και 13 ετών, με καταγωγή από την περιοχή της Μεγάλης Πρέσπας. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέθεσαν αφού αρχικά απήχθησαν από τους διοργανωτές στη συνέχεια έγινε προσπάθεια να μεταφερθούν με βάρκα στη Γιουγκοσλαβία, μέσω της υδάτινης λεκάνης της Μεγάλης Πρέσπας. Ωστόσο η επιχείρηση δεν στέφθηκε με επιτυχία αφού κατόρθωσαν να διαφύγουν και να επιστρέψουν στον οικισμό τους. Για το ίδιο ζήτημα, εκτός της κατάθεσης των παιδιών, μαρτυρία δόθηκε και από τον χειριστή της βάρκας, ο οποίος περιέγραψε συνοπτικά τη διαδικασία μεταφοράς των παιδιών με τον τρόπο αυτό στο γιουγκοσλαβικό έδαφος, μια διαδικασία στην οποία προφανώς είχε εμπειρία και αποτελούσε εναλλακτική λύση των διοργανωτών.³⁴

Σχετικά με την εκτέλεση του σχεδίου στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας και προκειμένου να οργανωθούν και να προωθηθούν με επιτυχία οι αποστολές, θεωρήθηκε αναγκαίος ο καταρτισμός συγκεκριμένου ελεγχόμενου τρόπου διεκπεραίωσής τους. Υπό αυτές τις συνθήκες η συμμετοχή καθοδηγητών και γυναικών-υπευθύνων κατά τη διάρκεια της μετακίνησης των παιδιών προς τη μεθόριο και κατόπιν στις Λαϊκές Δημοκρατίες, αποτέλεσε βασική παράμετρο και πάγια τακτική. Βέβαια εκτός των παραπάνω οργανωμένων μετακινήσεων, εντοπίστηκαν και μεμονωμένα περιστατικά προώθησης Ελληνοπαίδων από τους αντάρτες. Πράγματι με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία τέτοια περίπτωση συναντούμε στην περιοχή του οικισμού Τροπαιούχος του νομού Φλώρινας. Πρόκειται για τρία παιδιά, κάτοικοι του οικισμού, ηλικίας 11 έως 13 ετών, τα οποία ενώ ψάρευαν σε ποτάμι της περιοχής τους, απήχθησαν από περαστικούς αντάρτες και οδηγήθηκαν με τη βία στην περιοχή της Πρέσπας. Κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης επιχείρησης και προκειμένου να μην γίνουν αντιληπτοί από κατοίκους της υπαίθρου ή τις ελληνικές Αρχές, ακολούθησαν τη δύσβατη διαδρομή που διαπερνά από τους ορεινούς οικισμούς Άνω Υδρούσα, Τριανταφυλλιά, Βαψώρι και Μελάς. Το περιστατικό έγινε στις 30 Ιουλίου 1948. Αρχικά, λοιπόν, μετά την άφιξή τους διέμεναν στον παραλίμνιο οικισμό της Μικρής Πρέσπας, Μικρολίμνη ενώ στη συνέχεια μεταφέρθηκαν σε άλλο γειτονικό οικισμό του λεκανοπεδίου με σκοπό να προωθηθούν στο γιουγκοσλαβικό έδαφος, όπως τους είχε ανακοινωθεί από τους αντάρτες. Παρ' όλα αυτά λίγες μέρες αργότερα κατάφεραν να διαφύγουν³⁵ και επιστρέφοντας από την ίδια ορεινή διαδρομή έφτασαν στις 7 Αυγούστου 1948 στον οικισμό Κορυφή, κοντά στην πόλη της Φλώρινας, όπου και παρουσιάστηκαν στον Ελληνικό Στρατό.³⁶ Ας σημειωθεί πως, ειδικότερα, στις πεδινές περιοχές του νομού Φλώρινας, όπου και ο οικισμός του Τροπαιούχου, υπήρξε έντονη αρνητική αντίδραση από την πλευρά των γονέων στη συγκρότηση καταλόγων και αποστολών. Μάλιστα

34. *Εμπρός*, 30 Οκτωβρίου 1948.

35. Παρά τα μέτρα που είχαν λάβει οι διοργανωτές δεν έλειπαν παρόμοια περιστατικά. Περίπτωση, λοιπόν, διαφυγής παιδιού από τους αντάρτες δημοσιεύτηκε στον Τύπο τον Σεπτέμβριο του 1948. Πρόκειται για τον Τ.Β. από τον οικισμό Κέλη της Φλώρινας, βλ. *Ελληνικός Βορράς*, 12 Σεπτεμβρίου 1948.

36. ΑΥΕ, 1948/138/1: «Εκθεσις Συνδέσμου 2^{ης} Ομάδος Παρατηρητών της 11^{ης} Αυγούστου 1948», α.π.2091, Φλώρινα, Αύγουστος 1948.

στις Λεπτοκαρυές, έναν οικισμό σε μικρή απόσταση από τον Τροπαιούχο, όπου βρέθηκαν τα μέλη της Βαλκανικής Επιτροπής, πήραν τη διαβεβαίωση από τους γονείς ότι ήταν σταθερά αντίθετοι στην έγκριση της απομάκρυνσης των παιδιών τους από τους αντάρτες.³⁷ Αυτό σε αντίθεση με τους ορεινούς οικισμούς της Πρέσπας, όπου η κατάσταση είχε διαφορετική εξέλιξη αφού η στάση των γονέων διαμορφώθηκε υπό την έντονη παρουσία και την ένοπλη δραστηριότητα του ΔΣΕ, όπως ενδεικτικά καταγράφεται στον οικισμό του Βροντερού.³⁸

Δύο και πλέον χρόνια αργότερα οι τοπικές Αρχές στη Φλώρινα έκαναν μία προσπάθεια υπολογισμού του αριθμού των συγκεκριμένων παιδιών. Όπως σημειώθηκε σε διαβαθμισμένο έγγραφο,³⁹ του Ιουνίου του 1950, της νομαρχίας Φλώρινας προς το υπουργείο Εξωτερικών μόνο από τον νομό μετακινήθηκαν προς τις βορειότερες Λαϊκές Δημοκρατίες συνολικά 5.104 παιδιά, κυρίως από τους οικισμούς της περιφέρειας που ήταν και ο βασικός τροφοδότης. Ασφαλώς η προσέγγιση στηρίχτηκε σε μη επαρκή στοιχεία, αφού η εκτίμηση υπολειπόταν του αριθμού των επίσημων αναφορών του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΣ), των παραρτημάτων του αλλά και πληροφοριών του Τύπου. Ο τελευταίος μάλιστα σημείωσε πως συγκεκριμένα από την περιοχή των Κορεστέων και της Πρέσπας 15.000 περίπου Ελληνόπουλα ακολούθησαν τις αποστολές.⁴⁰ Άλλωστε και ο ΓΕΣ από την πλευρά του επιβεβαίωσε ότι μόνο τις τελευταίες ημέρες του Μαρτίου 1948 ο αριθμός των Ελληνοπαίδων που διέσχισε τη μεθόριο ξεπέρασε τις 5.000, των οποίων την είσοδο επέτρεψε, παρ' όλο που δεν είχε τη δυνατότητα περίθαλψής τους, γι' αυτό και ζήτησε ενισχύσεις από τα παραρτήματά του σε άλλα κράτη.

Ωστόσο για να έχουμε μία διαυγέστερη εικόνα της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί κυρίως στους δύο υπό μελέτη νομούς, είναι σημαντικό καθώς επίσης και ενδιαφέρον να λάβουμε γνώση της παράθεσης των στοιχείων που προέρχονταν και από άλλους ορεινούς οικισμούς της ευρύτερης περιοχής και καταδείκνυαν, μεταξύ άλλων, τη δυσμενή κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι κάτοικοί τους. Με βάση, λοιπόν, τις διαθέσιμες πηγές, ενδεικτικά σημειώνω πως η πλειονότητα των παιδιών που προέρχονταν από τον οικισμό της Βυσσιτιάς στην Καστοριά πέρασαν αρχικά την ελληνοαλβανική μεθόριο και στη συνέχεια από εκεί χωρίς καθυστέρηση προωθήθηκαν με αποστολές στην Ουγγαρία.⁴¹ Όπως αναφέρουν τα στοιχεία μόνο στις αρχές Απριλίου του ιδίου έτους (1948), στο ουγγρικό έδαφος εστάλησαν τρεις αποστολές παιδιών, που αριθμούσαν συνολικά 2.100 Ελληνόπουλα.⁴² Η κατάσταση παρέμεινε ίδια σε όλο

37. "All the parents in the village of Leptokaries (Florina region) with whom members of Observation Group 2 spoke were firmly opposed to letting their children go," στο UNSCOB Report, A/574, 1948, ANNEX 2/III FORCIBLE OR VOLUNTARY REMOVAL OF CHILDREN/ A/2/(a), 30.

38. "A witness from Slav-speaking village of Vronderon (Lake Prespa region) said many parents were happy to see their children go (21)," στο UNSCOB Report, A/574, 1948, ANNEX 2/III FORCIBLE OR VOLUNTARY REMOVAL OF CHILDREN/ A/3/(b), 30.

39. ΑΥΕ, 1950/124/3: Νομαρχία Φλωρίνης προς Υπουργείον Εσωτερικών, Δ/σιν Διοικήσεως, α.π.122, Φλώρινα, 20 Ιουνίου 1950.

40. Καθημερινή, 6 Απριλίου 1948 και Μακεδονία, 6 Απριλίου 1948.

41. ΑΥΕ, 1949/33/1: Βενετσιάνος, «Πληροφοριακό σημείωμα», Βουδαπέστη, 2 Μαρτίου 1949.

42. ΑΙ, ACK SKJ, KMOV, Greece. IX, 33/I-288-532, 1948-1949, k-3, Αρ. 9, τηλεγράφημα στο Μάρκο από το Βελιγράδι, 6 Απριλίου 1948, στο Ristovic, Ένα μακρύ ταξίδι, 35.

το διάστημα των μηνών που ακολούθησαν. Παρά την παρουσία των παρατηρητών της UNSCOB οι αποστολές όχι μόνο δεν διακόπηκαν αλλά σε πολλές των περιπτώσεων εντάθηκαν, ανάλογα με τις εντολές της ηγεσίας του ΔΣΕ. Πράγματι ένα χρόνο σχεδόν μετά, στις αρχές του 1949, αντάρτες απήγαγαν δεκαοκτώ παιδιά από τη Σλήμνιτσα Καστοριάς σύμφωνα με έγγραφο της Γενικής Διεύθυνσης Αλλοδαπών του υπουργείου Δημοσίας Τάξεως προς το υπουργείο Εξωτερικών, μετά από σχετική ενημέρωση που έλαβε από το Κέντρο Αλλοδαπών Καστοριάς, για τα οποία μάλιστα απέστειλε τις φωτογραφίες τους.⁴³

Εκτός αυτού στις περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας που είχαν τεθεί υπό τον έλεγχο του ΔΣΕ, διεξάγονταν και ένας άλλου είδους πόλεμος, αυτός της προπαγάνδας, με την κάθε πλευρά να καταθέτει τα δικά της επιχειρήματα, γεγονός που περιέπλεκε ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Υπό αυτές τις συνθήκες κάποιιοι από τους γονείς αντέδρασαν στην κινητοποίηση των ελληνικών Αρχών διακηρύττοντας ότι τα παιδιά τους απομακρύνθηκαν από τις εστίες τους με τη σύμφωνη γνώμη τους, επικαλούμενοι διαφόρους λόγους. Η πτυχή έχει καταγραφεί και στο παράρτημα της έκθεσης της Βαλκανικής Επιτροπής, σχετικά με το ζήτημα, τον Ιούνιο του 1948.⁴⁴

Μέσα, λοιπόν, σε αυτό το έντονα φορτισμένο κλίμα ογδόντα επτά μητέρες από τον οικισμό Βαψώρι⁴⁵ της Καστοριάς σε δικό τους σχετικό *Ψήφισμα* διακήρυξαν ότι δέχτηκαν την αποστολή των παιδιών τους

«[...] εις τις Λαϊκοδημοκρατικές χώρες για να τα γλυτώσωμε [...] καθημερινά και από το 1945 κυνδίνευαν από τους βομβαρδισμούς και το πυροβολικό των Αγγλοαμερικανών και του ντόπιου μοναρχοφασισμού που βομβαρδίζαν και εξακολουθούν με μεγαλύτερη μανία και σήμερα το χωριό μας, το οποίο σήμερα το κατέστρεψαν τελείως [...]».

Είναι αξιοσημείωτο πως μόνο από τον μικρό αυτόν οικισμό αναχώρησαν συνολικά διακόσια σαράντα ένα παιδιά για τις Λαϊκές Δημοκρατίες.⁴⁶ Το κείμενο είχε την

43. ΑΥΕ, 1949/33/1: Υπουργείο Δημ. Τάξεως, Γεν. Δνσις Αλλοδαπών προς Υπουργείο Εξωτερικών, Δνση Πολιτ. Υποθέσεων, «Παιδομάζωμα», α.π.366/4/10^α, Αθήνα, 28 Μαρτίου 1949.

44. “*Observation Group 2 (Florina) considered it certain that the guerrillas intended to send the children in the area under guerrilla control to the countries north of Greece. This was especially true in Macedonia. [...] In Macedonia, house-to-house enquiries appeared to be the most common procedure in making a census and the majority of parents, fearing the possible consequences of their refusal, enrolled their children unwillingly. A fairly large number of parents, and especially guerrilla sympathizers, favoured the departure of their children, but there was lively opposition from the majority of parents. When a village sympathized with the guerrillas, the guerrillas left the parents free to refuse to hand over their children and in Slav-speaking villages the majority of parents willingly accepted the offer. In Greek-speaking villages the process resembled conscription; attempts were made to convince the parents and, after a minority of them volunteered, a list of all the children in the village was drawn up notwithstanding the parents’ desires. The summary report of Group 2 did not, however, establish the actual removal of children from its area to foreign countries (29),*” στο UNSCOB Report, A/574, 1948, ANNEX 2/III FORCIBLE OR VOLUNTARY REMOVAL OF CHILDREN/ A/5/(a), 31.

45. Παλιά ονομασία του Ποιμενικού, στο βόρειο τμήμα του νομού Καστοριάς. Ακατοίκητο χωριό του Βιτσιού με τη λήξη του Εμφυλίου πολέμου.

υπογραφή είκοσι γυναικών ως εκπρόσωπων των ογδόντα επτά μητέρων των παιδιών του οικισμού. Παρ' όλα αυτά η UNSCOB κατέγραψε και την διαφορετική διάσταση του ζητήματος. Μάρτυρας που κατέθεσε στα μέλη της γνωστοποίησε ότι στο Βαψόρι μόνο το 10% των γονέων παρείχε την συγκατάθεση για την μετακίνηση των παιδιών τους στις Λαϊκές Δημοκρατίες και ότι ένας μεγάλος αριθμός από αυτά, που ήταν κάτοικοι του οικισμού, βρήκαν καταφύγιο στην πόλη της Καστοριάς αποφεύγοντας τους αντάρτες⁴⁷.

Παρόμοιες πρωτοβουλίες μητέρων που υποστήριζαν την ανωτέρω θέση συναντούμε και σε άλλες διαθέσιμες πηγές. Ενδεικτικά σημειώνω το *Ψήφισμα* μητέρων παιδιών από το Δενδροχώρι Καστοριάς. Απευθυνόμενες στον ΟΗΕ τόνισαν ότι

«[...] τα παιδιά που πήγαν στις Λαϊκές Δημοκρατίες τα στήλαμε εθελοντικά για να τα σώσουμε από τους βομβαρδισμούς των χωριών μας από τους μοναρχοφασίστες του Τρούμαν»,

ενώ απαντώντας στις σχετικές ευθύνες που τους καταλόγιζαν υπογράμμισαν:

«Αντιτασόμεθα ενάντια στην έκκληση που έκανε η Φρειδερίκη προς τον Ο.Η.Ε. πως τα παιδιά μας πάρθηκαν βιαίως από τους αντάρτες πράγμα το οποίον δεν έγινε».⁴⁸

Αλλά και στην περιοχή της Φλώρινας υπήρξε αντίστοιχη αντίδραση. Η ίδια, λοιπόν, φρασεολογία χρησιμοποιήθηκε σε παρόμοιο *Ψήφισμα* δεκατεσσάρων μητέρων του οικισμού Κρυσταλλοπηγή της Φλώρινας. Απευθυνόταν στον ίδιο αποδέκτη, μέσω της ΠΔΚ, γεγονός που ενισχύει την πιθανότητα μιας συντονισμένης προσπάθειας της ηγεσίας του ΔΣΕ να εμφανίσει την απομάκρυνση των Ελληνοπαίδων από τις εστίες τους ως εθελοντική κατά βάση και αναγκαία για την ασφάλειά τους, αλλά κυρίως με τη σύμφωνη γνώμη των γονέων τους.⁴⁹ Ας ληφθεί υπόψη πως το κοινό συνδυατικό στοιχείο των ανωτέρω οικισμών ήταν πως βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του ΔΣΕ και ασφαλώς παρέχει τη δική του ερμηνευτική διάσταση.

Σε ό,τι αφορά την άλλη πλευρά, την ίδια περίοδο της εμφάνισης των ανωτέρω *Ψηφισμάτων* (Νοέμβριος 1948) η βασίλισσα Φρειδερίκη απευθυνόμενη σε διεθνείς γυναικείες οργανώσεις έκανε έκκληση προσφοράς βοήθειας προς την Ελλάδα με

46. ΑΥΕ, 1949/43/1: «Ψήφισμα. Των ογδόντα επτά (87) μανάδων από το χωριό Βαψόρι που έχουν στείλει τα παιδιά των εις τις Λαϊκοδημοκρατικές χώρες. Προς τον Ο.Η.Ε.», 18 Νοεμβρίου 1948.

47. "A witness from the village of Vapsori (Kastoria region) told Observation Group 2 that a large number of children from his village took refuge in Kastoria to avoid being taken by the guerrillas, and that, in his opinion, only 10 per cent of the parents consented to the removal of their children (17)," στο UNSCOB Report, A/574, 1948, ANNEX 2/III FORCIBLE OR VOLUNTARY REMOVAL OF CHILDREN/ A/2/(b), 30.

48. ΑΥΕ, 1949/43/1: «Ψήφισμα. Προς την Προσωρινή Δ. Κυβέρνηση Ελλάδος. Για τον Ο.Η.Ε.», Δενδροχώρι, 22 Νοεμβρίου 1948.

49. ΑΥΕ, 1949/43/1: «Ψήφισμα. Προς την Προσωρινή Δ. Κυβέρνηση Ελλάδος. Για τον Ο.Η.Ε.», Κρυσταλλοπηγή, 18 Νοεμβρίου 1948.

σκοπό τον άμεσο επαναπατρισμό των παιδιών.⁵⁰ Η ανταπόκριση από το εξωτερικό ήταν θετική λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία της σχετικής αρωγής που προσφέρθηκε, όπως αυτά καταγράφηκαν στον «*Απολογισμό του έργου της Προνοίας Βορείων Επαρχιών κατά τα έτη 1948 και 1949*»,⁵¹ αλλά όχι αποτελεσματική στην αντιμετώπιση της κατάστασης.

Ωστόσο στο εσωτερικό η αντίδραση των γονέων που αρνήθηκαν να δώσουν την έγκριση απομάκρυνσης των παιδιών τους αυξανόταν συνεχώς. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η έντονη διαμαρτυρία της κοινότητας Ανταρτικού στην περιοχή της Πρέσπας που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 1950. Πιο συγκεκριμένα πέντε τηλεγραφήματα που συνέταξε ο πρόεδρος της προωθήθηκαν από τον νομάρχη Φλώρινας προς το υπουργείο Εξωτερικών.⁵² Σε αυτά σημειώνονταν χαρακτηριστικά πως

«Γονείς απαχθέντων παιδιών Ανταρτικού-Φλωρίνης, απευθύνονται σήμερα με σπαραγμόν ψυχής εις τα ανθρώπινα αισθήματα ολοκλήρου πεπολιτισμένου Κόσμου και ζητούν την επέμβασίν του δι' επαναπατρισμόν παίδων και απελευθέρωσιν [...]».⁵³

Σχετική με την κατάσταση στον ανωτέρω οικισμό ήταν το περιεχόμενο της κατάθεσης του παραδοθέντα αντάρτη, Μ.Α., στο 3^ο κλιμάκιο παρατηρητών της Βαλκανικής Επιτροπής. Ως ηγετικό στέλεχος των ανταρτών και οργανωτής των αποστολών στην περιοχή της Πρέσπας ήταν παρών στην κατάρτιση του καταλόγου των παιδιών του Ανταρτικού. Από τη θέση αυτή διαβεβαίωσε πως κανένας από τους γονείς δεν συμφωνούσε⁵⁴ να παραδώσει τα παιδιά του προκειμένου να μετακινηθούν πέρα από

50. Μεταξύ άλλων σημείωσε: «*Το μήνυμά σας υπήρξε μεγάλη ενθάρρυνσις [...] κύριον μέλημα αποτελεί σήμερα η επιστροφή των παιδιών μας εις τας εστίας των. Εξ άλλου η υιοθέτησις υπό της Νομικής Επιτροπής της Γενικής Συνελεύσεως των Ηνωμένων Εθνών, του όρου "βιαία μεταφορά παιδιών εις άλλην ανθρωπίνην ομάδα" ως μέρος του ορισμού της γενοκτονίας, τοποθετεί την απαγωγή των Ελληνοπαίδων, υπό την πραγματικήν του μορφήν [...]. «Η πρωτοβουλία την οποίαν έλαβον αι διάφοροι διεθνείς γυναικείαι οργανώσεις [...] πρέπει να σημάνη μίαν παγκόσμιον σταυροφορίαν δια μίαν τοιαύτην ηθικήν υπόθεσιν, όπως είναι η σωτηρία των Ελληνοπαίδων από τον ηθικόν θάνατον και η απόδοσίς των εις τας οικογενείας και τας εστίας των [...]. «Ποιούμαι έκκλησιν εις τας οργανώσεις σας, ως και εις όλας τας γυναικάς του κόσμου να με βοηθήσουν και να λάβουν μέρος εις την σταυροφορίαν αυτήν [...], βλ. Ελληνικός Βορράς, 12 Νοεμβρίου 1948.*

51. Συγκεκριμένα ανέφερε: «*Αι εν Αθήναις Πρέσβειραι του Βελγίου, Βραζιλίας, Γαλλίας, Δανίας, Ελβετίας, Ηνωμένων Πολιτειών, Ισπανίας, Ιταλίας, Καναδά, Κίνας, Μεγάλης Βρετανίας, Νοτίου Αφρικής, Νορβηγίας, Ολλανδίας, Σουηδίας και Τουρκίας συγκινηθείσαι από τα παιδομάζωμα και εις ένδειξιν μιας θαυμασίας διεθνούς αλληλεγγύης έναντι μιας πρωτοφανούς προσβολής του διεθνούς ηθικού Νόμου, ανέλαβον την δαπάνην της συντηρήσεως της Παιδοπόλεως 'Οι φίλοι της Ελλάδος [...], βλ. Ελευθερία, 4 Μαρτίου 1950.*

52. ΑΥΕ, 1950/45/2: Νομαρχία Φλωρίνης προς Υπουργείον Εξωτερικών, αρ.πρωτ.108, Φλώρινα, 4 Ιανουαρίου 1950.

53. ΑΥΕ, 1950/45/2: Πρόεδρος Κοινότητος Ανταρτικού προς Οργανισμόν Ηνωμένων Εθνών, Πρωθυπουργόν Μεγάλης Βρετανίας, Πρόεδρον Ηνωμένων Πολιτειών, Πρόεδρον Γαλλικής Δημοκρατίας, «*ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ*», α.π.455.

54. «*A witness from Andartikon (Lake Prespa region) said that parents were in principle free to refuse to send their children and that, even after guerillas had insisted, forty out of 240 families refused to*

τα σύνορα.⁵⁵ Αυτό δεν ανέστειλε την, από τον Μάρτιο του 1948 ακόμη, εγκατάσταση πεντακοσίων περίπου Ελληνόπουλων των αποστολών στο Bulkes προκειμένου να παρακολουθήσουν μαθήματα σε σχολείο με βάση την κομμουνιστική ιδεολογία. Μάλιστα ο ίδιος βρέθηκε στο Bulkes προκειμένου να λάβει εκπαίδευση στην εκεί Σχολή Πολιτικών Στελεχών.

Ασφαλώς και ήταν φυσικό να υπάρξουν παρόμοιες κινητοποιήσεις. Στο ίδιο κλίμα, λοιπόν, κινήθηκαν οι πρόεδροι των κοινοτήτων των Ψαράδων, του Βροντερού, της Μικρολίμνης, των Καρυών, του Λαιμού, του Λευκώνα, και άλλων, στην υπό τον έλεγχο των ανταρτών περιοχή της Πρέσπας, οι οποίοι επέδωσαν στον νομάρχη Φλώρινας *Υπόμνημα* διαμαρτυρίας για την απομάκρυνση των παιδιών τους από την περιοχή τους. Στις παραπάνω διαμαρτυρίες ήρθαν να προστεθούν και εκείνες των γονέων των παιδιών που ακολούθησαν τον δρόμο προς τις Λαϊκές Δημοκρατίες εγκαταλείποντας τις εστίες τους στο Ανταρτικό, το Τύρνοβο,⁵⁶ τη Σφήκα, το Πισοδέρι και το Τρίγωνο. Με τους γονείς ένωσαν τη δική τους φωνή συμπαράστασης σύλλογοι, μαθητές, καθώς και το Οικοτροφείο της πόλης της Φλώρινας. Μεταξύ των αποδεκτών συγκαταλέγονταν ο πρόεδρος των ΗΠΑ, οι πρωθυπουργοί της Μ. Βρετανίας και της Γαλλίας καθώς επίσης και ο ΟΗΕ.⁵⁷

Δύο μήνες μετά την ανωτέρω διαμαρτυρία της κοινότητας Ανταρτικού, μέλη της Βαλκανικής Επιτροπής επισκέφθηκαν τη μεθοριακή γραμμή με τις τρεις όμορες Λαϊκές Δημοκρατίες. Πράγματι στις αρχές Μαρτίου του 1950, κλιμάκιο με διεθνείς παρατηρητές της UNSCOB μετά την ολοκλήρωση της περιήγησής του στη μεθόριο του Εμφυλίου, ανέφερε χαρακτηριστικά τα εξής:

«Όπου δήποτε μετέβημεν, αυτή ήτο η κυριώτερα των γενομένων ημίν εκκλήσεων. Η κραυγή αυτή κατέστη ισχυροτέρα εφ' όσον επλησιάζαμεν την Αλβανίαν και εκορυφώθη εν Φλωρίνη ένθα ο Νομάρχης εδήλωσεν ημίν ότι 5.020 Ελληνόπαιδες βιαίως απεσπάρθησαν των μητέρων τους».⁵⁸

Γίνεται κατανοητό ότι υπό αυτές τις συνθήκες η βορειοελλαδική ύπαιθρος, είχε περιέλθει σε δυσχερή κατάσταση, με το ζήτημα των Ελληνοπαιδών να αποτελεί κεντρικό θέμα ενασχόλησης των επιτελείων των ελληνικών Αρχών αλλά κυρίως ένα πρόβλημα στο οποίο εναγωνίως ζητούσαν λύση οι άμεσα ενδιαφερόμενοι, γονείς και συγγενείς. Η αντίδρασή τους συνεχίστηκε και εκδηλώθηκε σε κάθε ευκαιρία, προς κάθε κατεύθυνση και με τη συνδρομή του Τύπου.⁵⁹ Το κυρίαρχο αίσθημα των ανθρώπων αυτών ήταν πως με την πάροδο του χρόνου οι ληφθείσες πρωτοβουλίες είχαν βαλτώσει και δεν διαφαίνονταν η λύση του άμεσου επαναπατρισμού όπως απαιτού-

send their children (24),” στο UNSCOB Report, A/574, 1948, ANNEX 2/III FORCIBLE OR VOLUNTARY REMOVAL OF CHILDREN/ A/3/(e), 31.

55. *Ελληνικός Βορράς*, 23 Μαρτίου 1948.

56. Αναφέρεται και ως Τίρνοβο. Η σύγχρονη ονομασία του είναι Πράσινο και ανήκει στον Δήμο Πρεσπών.

57. *Εμπρός*, 30 Μαρτίου 1948.

58. *Ελευθερία*, 16 Μαρτίου 1950.

59. *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 5 Σεπτεμβρίου 1950.

σαν. Και αυτό γιατί, δύο χρόνια μετά την αναχώρηση των πρώτων αποστολών, η καταγραφή των διαπιστώσεων της UNSCOB στην ανωτέρω περιοδεία της στα βόρεια σύνορα κατέδειξε με παραστατικό τρόπο την εγκατάλειψη των οικογενειών της Δυτικής Μακεδονίας μετά την ολοκλήρωση της εκτέλεσης του σχεδίου. Η ειδική αναφορά της στην περιοχή της Φλώρινας όπου ο νομάρχης δήλωσε την απομάκρυνση 5.000 παιδιών της περιφέρειας του από τις εστίες τους με τη βία, καταδεικνυε την σημασία που είχε δοθεί από την ηγεσία των ανταρτών σε ό,τι αφορά το μέγεθος της επιχείρησης και την επιτυχή εκτέλεσή της. Κατά συνέπεια οι διαμαρτυρίες των κοινοταρχών και των μαθητών σχολείων στους δρόμους από τη μία και οι προσωπικές εκκλήσεις μητέρων προς τα μέλη της Βαλκανικής Επιτροπής, από την άλλη, ήταν κάποιες από τις ελάχιστες επιλογές που είχαν στη διάθεσή τους οι κάτοικοι της εν λόγω περιοχής.⁶⁰ Πρακτικά στο ζήτημα της επιστροφής των παιδιών τους οι κάτοικοι των οικισμών της Πρέσπας δεν είχαν ουσιαστική ανταπόκριση, παρά τις έντονες και συνεχείς παραστάσεις τους, επί δύομισι και πλέον χρόνια. Αυτό διαφάνηκε σε περιοδεία του νομάρχη Φλώρινας στην περιοχή, στις αρχές Δεκεμβρίου 1950, όταν δέχτηκε γονείς των παιδιών του Εμφυλίου που βρίσκονταν στις Λαϊκές Δημοκρατίες οι οποίοι τον παρακάλεσαν για τις δικές του ενέργειες προκειμένου αυτά να επιστρέψουν. Το γεγονός αυτό απεδείκνυε πως η κατάσταση δεν έδειχνε σημεία ομαλοποίησης. Μάλιστα στον οικισμό των Ψαράδων είχε συνάντηση με τα λιγοστά Ελληνόπουλα που είχαν απομείνει και είχαν γεννηθεί μετά το 1944 για τα οποία αποφάσισε την ίδρυση *Στέγης Παιδιού* στον όροφο του σχολείου.⁶¹

Εντωμεταξύ όλες οι εν λόγω κινητοποιήσεις και αντιδράσεις δεν ήταν απλά μόνο τοπικού χαρακτήρα. Η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σε όλη την Ελλάδα αντικατοπτρίστηκε σε ένα πλήθος ψηφισμάτων⁶² και αποφάσεων⁶³ που έλαβαν διάφοροι φορείς, με τα οποία εξέφραζαν την διαμαρτυρία τους για τα τεκταινόμενα. Προς την κατεύθυνση αυτή σύλλογοι,⁶⁴ σωματεία,⁶⁵ κοινότητες από κάθε γωνιά της επικρά-

60. Οι εκκλήσεις των γονέων προς τη Βαλκανική Επιτροπή για την επιστροφή των παιδιών τους, ήταν συνεχείς. Κατά την διάρκεια της προαναφερθείσας περιοδείας του κλιμακίου της στις αρχές Μαρτίου του 1950, δέχτηκε στις 11 του μηνός στην πόλη της Φλώρινας, έκκληση μητέρας που είχε κόρη 15 ετών στην Τσεχοσλοβακία και γιο 19 ετών στην Πολωνία, σύμφωνα με τις επιστολές τους που είχε λάβει. Ακολούθως κατευθυνόμενη προς την πόλη της Καστοριάς έγινε αποδέκτης παρόμοιας έκκλησης από μητέρες του οικισμού Βατοχωρίου, βλ. *Εμπρός*, 14 και 16 Μαρτίου 1950.

61. *Εμπρός*, 5 Δεκεμβρίου 1950.

62. ΑΥΕ, 1950/45/2: Δήμαρχος Αραχώβης, «ΨΗΦΙΣΜΑ Του Λαού Αραχώβης (Λειβαδείας)», 29 Δεκεμβρίου 1949· ΑΥΕ, 1950/45/2: Κοινότητας Παλαιοχωρίου Καβάλας προς τον Υπουργόν των Εξωτερικών, «ΨΗΦΙΣΜΑ», 29 Δεκεμβρίου 1949· ΑΥΕ, 1950/45/2: Ιατρική Εταιρεία Καλαμών, «ΨΗΦΙΣΜΑ»· ΑΥΕ, 1950/45/2: Νομαρχία Μεσσηνίας προς Υπουργείον Εξωτερικών, 30 Δεκεμβρίου 1949.

63. ΑΥΕ, 1950/45/2: ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ ΑΘΗΝΩΝ, 4 Ιανουαρίου 1950.

64. Μεταξύ αυτών ο Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης και ο Σύλλογος Πολυτέκνων Γονέων νομού Θεσσαλονίκης, βλ. *Ελληνικός Βορράς*, 11, 25 και 26 Μαρτίου 1948.

65. Ενδεικτικά σημειώνεται η πραγματοποίηση μεγάλης συγκέντρωσης την Κυριακή 6 Νοεμβρίου 1949 στην αίθουσα «*Ιλαρνασσός*» με πρωτοβουλία των Γυναικείων Σωματείων των Αθηνών. Σύμφωνα με την ανακοίνωση που εξέδωσαν: «*Σκοπός της συγκέντρωσεως αυτής είναι να εκδηλωθή ακόμη μία φορά ο πόνος των Ελληνίδων γυναικών δια τα 28 χιλιάδες Ελληνόπουλα που απήχθησαν από τας οικογενείας των και την Πατρίδα των, και την απογοήτευσίν των και την έντονη διαμαρτυρία των γιατί κανένα απ'*

τειας, απευθύνθηκαν προς κάθε κατεύθυνση εντός και εκτός της χώρας, γνωστοποιώντας το ζήτημα και κατ' επέκταση διεθνοποιώντας το.⁶⁶ Αποδέκτες τα αρμόδια υπουργεία Εξωτερικών,⁶⁷ Εσωτερικών,⁶⁸ ο πρόεδρος της Κυβέρνησης,⁶⁹ αλλά και ο ΟΗΕ, όπως επίσης οι πρεσβείες των ΗΠΑ, της Σουηδίας, της Μ. Βρετανίας, της Αυστρίας, της Γαλλίας, της Ελβετίας, της Νορβηγίας, του Καναδά, και της Ολλανδίας. Με τα κείμενά τους καταδίκάζαν την απομάκρυνση των παιδιών από τις εστίες τους και απαιτούσαν την άμεση επιστροφή τους.

Παράλληλα ένα ζήτημα που ίσως δεν εκτιμήθηκε ανάλογα από τις ελληνικές Αρχές ήταν το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του Ελληνικού Στρατού στην περιοχή του Βιτσιού, το καλοκαίρι του 1949, βρέθηκε μεγάλη ποσότητα προπαγανδιστικού υλικού των ανταρτών. Ανάμεσά τους ένας σημαντικός αριθμός επιστολών που είχαν στείλει Ελληνόπουλα από τους χώρους συγκέντρωσης και φιλοξενίας τους στις Λαϊκές Δημοκρατίες. Επρόκειτο για παιδιά που είχαν απομακρυνθεί από οικισμούς της Δυτικής Μακεδονίας και συγκεκριμένα από την ορεινή περιοχή των Κορεστέϊων και της Πρέσπας και αυτό όπως ήταν φυσικό προσέφερε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη μελέτη της τοπικής διάστασης του ζητήματος. Στη συνέχεια το σύνολο σχεδόν του υλικού πήρε τον δρόμο της άμεσης καταστροφής από τον Ελληνικό Στρατό και τη Χωροφυλακή. Ενδεχόμενα η συνεισφορά του μέσα από την έρευνα, θα παρείχε τη δυνατότητα προσέγγισης και ερμηνείας λιγότερο γνωστών πτυχών, κυρίως δε σε ό,τι αφορά την αποστολή και την εγκατάσταση των παιδιών αυτών στις χώρες υποδοχής τους.⁷⁰

Την άποψη αυτή ενισχύει η συνέχεια της τύχης κάποιων εξ αυτών. Οι ελάχιστες, αυτού του είδους, επιστολές που διασώθηκαν μας παρέχουν αξιόλογες πληροφορίες

αυτά, παρ' όλας τας αποφάσεις Διεθνών Οργανισμών και της Ο.Η.Ε. δεν επεστράφη στην Πατρίδα των», βλ. Ελευθερία, 4 Νοεμβρίου 1949 και Εμπρός, 6 Ιανουαρίου 1950. Σχετικά, με το ζήτημα, ενδιαφέρον είχε η τοποθέτηση Βέλγου δημοσιογράφου, σε εφημερίδα της χώρας του, με τίτλο: «Μια απόπειρα εναντίον του πολιτισμού». Σημείωσε: «[...] δεν δυνάμεθα όμως να εννοήσωμεν πως η Αμερική έδωσε εν δολλάριον εις τον Τίτο, προτού ούτος αποδώσει εις τας οικογενείας των τους φυλακισμένους Ελληνοπαίδας και επιτρέψη εις τον Διεθνή Ερυθρόν Σταυρόν να προβή εις ερεύνας καθ' όλην την Γιουγκοσλαβίαν. Δεν δυνάμεθα να μην σκεφθώμεν ότι, εάν επρόκειτο περί 28.000 παίδων Αμερικανών, Αγγλων ή Γάλλων, η αντίδρασις της Ουασιγκτων, του Λονδίνου και των Παρισίων θα ήτο ιδιαιτέρως ζωηρά. Εάν η τύχη των 28.000 αθών μικρών Ελληνοπαίδων δεν δύναται να συγκινήση την ομαδικήν συνείδησιν του ΟΗΕ, διερωτώμεθα τι θα είναι εκείνο το οποίο θα ηδύνατο να την συγκινήση και εις τι θα ηδύνατο να χρησιμεύση η Οργάνωσις αυτή», βλ. Ελευθερία, 19 Ιανουαρίου 1950.

66. *Ελληνικός Βορράς*, 16 Μαρτίου 1948.

67. ΑΥΕ, 1950/45/2: ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΕΝΩΣΙΣ ΓΟΝΕΩΝ «Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ», ΤΜΗΜΑ ΠΥΡΓΟΥ προς τον Υπουργόν Εξωτερικών, 31 Δεκεμβρίου 1949' ΑΥΕ, 1950/45/2: ECOLE ABET LE CAIRE (EGYPTE) προς τον Υπουργόν των Εξωτερικών, 7 Ιανουαρίου 1950. ΑΥΕ, 1950/45/2: ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΩΝ ΚΑΙ ΒΙΟΤΕΧΝΩΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Δεκεμβρίου 1949. ΑΥΕ, 1950/45/2: Νομαρχία Φλώρινας προς Υπουργείον Εξωτερικών, «Υποβολή Ψήφισματος των σπουδαστών της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Φλώρινας. Προς τον ΟΗΕ», Φλώρινα 29 Δεκεμβρίου 1949.

68. ΑΥΕ, 1950/45/2: Κοινότης Ν. Ψαρρών προς Υπ. Εσωτερικών, 29 Δεκεμβρίου 1949.

69. ΑΥΕ, 1950/45/2: Ιερά Μητρόπολις Λευκάδος και Ιθάκης προς τον Πρόεδρον της Ελληνικής Κυβερνήσεως, «Ψήφισμα Λαού Λευκάδος», 29 Δεκεμβρίου 1949.

70. ΑΥΕ, 1949/43/1: Αρχηγός ΓΕΣ προς Γεν. Δνσιν Βορ. Ελλάδος, «Υποβολή επιστολών Ελληνοπαίδων προς τους εν Ελλάδι συγγενείς αυτών εις Γ.Ε.Σ.», α.π.Φ9974/36, 30 Νοεμβρίου 1949.

για τη διαβίωση των παιδιών στα κέντρα φιλοξενίας των Λαϊκών Δημοκρατιών. Αναφέρομαι σε αυτές που εντόπισαν τα μέλη του 2^{ου} κλιμάκιου παρατηρητών της UN-SCOB σε Κέντρο Αλλοδαπών της Δυτικής Μακεδονίας, τον Φεβρουάριο του 1949. Όπως προκύπτει από τα διαθέσιμα στοιχεία οι εν λόγω επιστολές είχαν φτάσει με το κρατικό ταχυδρομείο στην Ελλάδα αλλά δεν προωθήθηκαν στους παραλήπτες εξαιτίας της διαμονής τους σε περιοχή που βρισκόταν υπό τον έλεγχο του ΔΣΕ. Παρακάμπτοντας την ενδεχόμενη περίπτωση μη γνησιότητάς τους –σε αυτό συνηγορεί η ύπαρξη γραμματώσεων και ταχυδρομικών σφραγίδων των χωρών από όπου εστάλησαν– καταγράφουμε ενδιαφέροντα θέματα τα οποία αφορούν τα παιδιά του Εμφυλίου.⁷¹ Σύμφωνα, λοιπόν, με το περιεχόμενό τους κέντρα φιλοξενίας, εκτός από μία πληθώρα εντός του Γιουγκοσλαβικού εδάφους, είχαν οργανωθεί στη Ρουμανία, στην Τσεχοσλοβακία και στην Ουγγαρία, από όπου και ταχυδρομήθηκαν.⁷² Πράγματι εξαιρετικό ενδιαφέρον για τους ερευνητές παρουσιάζει ο καταρτισμός ενός ενδεικτικού χάρτη κατανομής των Ελληνοπαίδων που μεταφέρθηκαν ως τις αρχές του Φεβρουαρίου 1949 στις βορειότερες Λαϊκές Δημοκρατίες, καθώς επίσης και των κέντρων εγκατάστασής τους, όπως αυτά σημειώνονταν στις ανωτέρω επιστολές.

Πιο συγκεκριμένα στην Ουγγαρία στις περιοχές Iska, Ujpest, Labatlan, Zamardi, Hajdu Hadhazi της Budapest και στην πόλη της Budapest υπήρχαν παιδιά από το Μακροχώρι, τη Βυσσιτιά, τον Σταυροπόταμο, τον Κρανιώνα, και τη Λεύκη, οικισμοί του νομού Καστοριάς. Στο ρουμανικό έδαφος στις περιοχές του Kluz και του Bucharest είχαν μεταφερθεί Ελληνόπουλα από το Βαγώρι και το Άργος Ορεστικό επίσης του νομού Καστοριάς. Ένας μεγάλος αριθμός παιδιών των αποστολών προερχόμενα από την Ιεροπηγή, την Ομορφοκλησιά, τη Φτελιά,⁷³ το Δενδροχώρι, το Κεφαλάρι, το Τοίχειον⁷⁴ του ίδιου νομού, καθώς και από και το Βαρικό και το Βατοχώρι της ορεινής Φλώρινας, έστειλαν επιστολές από τις περιοχές Sturava, Orava, Gotvald, Ljurse και Pecenady της Τσεχοσλοβακίας. Τέλος, σύμφωνα πάντα με την ίδια πηγή, οι αποστολές των συγκεκριμένων επιστολών από την Γιουγκοσλαβία βρίσκονταν σε κέντρα φιλοξενίας στο Krusevlje, στο Lazarevac, στο Belgrade και στην Ohrid, ενώ οι παραλήπτες τους ήταν συγγενείς στην πόλη της Καστοριάς, καθώς επίσης και στους οικισμούς της, Άργος Ορεστικό, Λιθιά και Βασιλειάδα.⁷⁵

Όπως προκύπτει από το περιεχόμενο των επιστολών των παιδιών, οι οποίες είχαν σταλεί όχι μόνο σε συγγενείς τους στην Ελλάδα αλλά και σε μέλη των Λαϊκών Συμ-

71. Σχετικό με τη διαμονή των Ελληνοπαίδων στις Λαϊκές Δημοκρατίες το άρθρο της *Μαχήτριας* με τίτλο «*Τα παιδιά μας ζουν χαρούμενα και εντυχισμένα την καινούρια τους ζωή*». Τόνισε ότι στα διάφορα κέντρα φιλοξενίας των Λαϊκών Δημοκρατιών είχαν εγκατασταθεί, ως τις αρχές του φθινοπώρου 1948, περισσότερα από 12.000 παιδιά. Επίσης αναφέρθηκε σε επιστολές παιδιών στις οποίες περιέγραφαν την χαρούμενη ζωή τους στα κέντρα αυτά. Τα συγκεκριμένα παιδιά κατάγονταν από την Τριανταφυλλιά Φλώρινας και από τη Βύσιανη Ηπείρου, βλ. *Μαχήτρια*, Όργανο των Μαχητριών του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, 25 Σεπτεμβρίου 1948, 6.

72. ΑΥΕ, 1949/33/1: «Εκθεσις Συνδέσμου 2^{ας} Ομάδος Παρατηρητών της 6^{ης} Φεβρουαρίου 1949», α.π.9040, 6 Φεβρουαρίου 1949.

73. Είναι η Πτελέα στην περιοχή του Νεστορίου.

74. Σημερινή ονομασία Τοιχίό, βρίσκεται στους πρόποδες του Βιτσιού.

75. ΑΥΕ, 1949/33/1: «Εκθεσις Συνδέσμου 2^{ας} Ομάδος Παρατηρητών της 6^{ης} Φεβρουαρίου 1949», α.π.9040, 6 Φεβρουαρίου 1949.

βουλίων και των Λαϊκών Δικαστηρίων του Λαϊκού Απελευθερωτικού Μετώπου, *Naroden Osvoboditelen Front (NOF)* στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, εκτός των άλλων, παρακολουθούσαν εκπαίδευση σε σλαβικά σχολεία στα οποία έδιναν τον χαρακτηρισμό *Μακεδονικά*. Ήταν εμφανές ότι είχαν εσφαλμένη ενημέρωση και εικόνα για την κατάσταση στην Ελλάδα την συγκεκριμένη περίοδο. Είχαν λάβει τη διαβεβαίωση πως η πλειοψηφία των οικισμών στην Ελλάδα ελέγχονταν από τους μαχητές του ΔΣΕ και έτσι η παράδοση των επιστολών τους θα πραγματοποιούνταν ανεμπόδιστα στους παραλήπτες τους, γεγονός όμως που τελικά απέιχε από την πραγματικότητα δεδομένου ότι η κατάσταση συνεχώς μεταβαλλόταν με αποτέλεσμα πολλές από αυτές τις περιοχές να έχουν ήδη περιέλθει στον έλεγχο του Ελληνικού Στρατού.⁷⁶

Ασφαλώς οι ανωτέρω επιστολές δε θα μπορούσαν να παρέχουν πλήρη στοιχεία για το ζήτημα. Η διασπορά, η εγκατάσταση και η διαμονή των Ελληνοπαίδων της Δυτικής Μακεδονίας σε κέντρα φιλοξενίας στις Λαϊκές Δημοκρατίες –ειδικότερα για το έτος 1949 οπότε και είχε ολοκληρωθεί το βασικό σχέδιο της μετακίνησης– αποτυπώνεται σε έναν ικανό αριθμό ανέκδοτων τεκμηρίων που φυλάσσονται στο διπλωματικό και ιστορικό αρχείο του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών. Μέσα από αυτά σχηματίζουμε μια συνολική εικόνα για την γεωγραφική κατανομή των εν λόγω κέντρων, τον αριθμό των παιδιών σε αυτά, την περιοχή προέλευσής τους και τον τόπο κατοικίας τους στην Ελλάδα, την ηλικία τους, ακόμη των στοιχείων της παρεχόμενης εκπαίδευσής τους, καθώς επίσης και πολλές άλλες ενδιαφέρουσες πληροφορίες.

Κατά συνέπεια, με βάση τα ανωτέρω αξιόπιστα διαθέσιμα στοιχεία, στη Γιουγκοσλαβία ο Σλοβενικός Ερυθρός Σταυρός (ΣΕΣ), στις αρχές του 1949, ενδιαφέρθηκε για την εγκατάσταση εκατόν πενήντα Ελληνοπαίδων σε σανατόριο στο Dutonlje, κοντά στο Sejana και άλλων τόσων στο φιλανθρωπικό ίδρυμα Rojnadolina σε κοντινή απόσταση από τη Stara Gora. Όπως πληροφορούμαστε τα παιδιά ήταν ηλικίας 2 έως 7 ετών.⁷⁷ Παράλληλα οι σλοβενικές Αρχές φιλοξενούσαν τετρακόσια ακόμη παιδιά από την Ελλάδα.⁷⁸ Επίσης στο λιμάνι Rijeka,⁷⁹ Έλληνας πλοίαρχος κατέθεσε στις 10 Μαρτίου 1949 ότι αναγνώρισε ομάδα 15-20 παιδιών από την Ελλάδα τα οποία διέμεναν σε κέντρο φιλοξενίας της περιοχής.⁸⁰

Άλλη περιοχή στην οποία μεταφέρθηκαν και εγκαταστάθηκαν διακόσια δέκα έξι Ελληνόπουλα από την περιοχή της Μακεδονίας, ήταν το νησί της Αγίας Αικατερίνης κοντά στο λιμάνι Rovinj σε απόσταση 200μ. από την ακτή της Istria.⁸¹ Τα παιδιά ήταν ηλικίας 2 έως 10 ετών.⁸² Την ίδια περίοδο αναφορά στον ιταλικό Τύπο κάνει λόγο για

76. ΑΥΕ, 1948/130/1: Ελληνική Βασιλική Χωροφυλακή, Κέντρο Αλλοδαπών Καστοριάς, Γραφείο Πον προς Γενικό Κέντρο Αλλοδαπών Μακεδονίας Θράκης, «Παιδομάζωμα», α.π.3/31/16^α, Καστοριά, 14 Οκτωβρίου 1948.

77. ΑΥΕ, 1949/43/1: «ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ. ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΙ ΑΠΑΧΘΕΝΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΠΑΙΔΩΝ», Υπουργείου Εξωτερικών, (στο εξής «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΙ»), α.π.18130, 28 Ιανουαρίου 1949.

78. ΑΥΕ, 1949/43/1: «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΙ», α.π.28648, 27 Απριλίου 1949.

79. Πόλη με λιμάνι στην Κροατία, νοτιοδυτικά του Zagreb.

80. ΑΥΕ, 1949/43/1: «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΙ», α.π.23614, 18 Μαρτίου 1949.

81. ΑΥΕ, 1949/43/1: «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΙ», α.π.25249, 28 Μαρτίου 1949.

82. ΑΥΕ, 1949/33/1: Α' Πολιτική, Τμήμα Βαλκανικής προς Υπηρεσία Συνδέσμου παρά τη Β. Επιτροπή, τον Ε.Ε.Σταυρόν, «Παιδομάζωμα», α.π.25249, Αθήνα, 28 Μαρτίου 1949.

το ίδιο νησί, σημειώνοντας πως οι γιουγκοσλαβικές Αρχές είχαν εγκαταστήσει εκεί, πεντακόσια Ελληνόπουλα ηλικίας 2 έως 12 ετών.⁸³ Για το ίδιο ζήτημα, στις 9 Μαρτίου 1949, εκπομπή του ραδιοφωνικού σταθμού του Belgrade μετέδωσε ότι ένας σημαντικός αριθμός παιδιών φιλοξενούνταν 60χλμ. ανατολικά της γιουγκοσλαβικής πρωτεύουσας, στην περιοχή της επαρχιακής πόλης Smederevo.⁸⁴ Το γεγονός επιβεβαιώθηκε από τον ομογενή Π.Α. που επέστρεψε τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους από την Γιουγκοσλαβία.⁸⁵

Εκτός των προαναφερθέντων, παρόμοια κέντρα για τα Ελληνόπουλα του Εμφυλίου είχαν οργανωθεί στην Crikvenica⁸⁶ όπου είχαν εγκατασταθεί εκατό από αυτά, στη Bela Crkva⁸⁷ για την φιλοξενία πεντακοσίων σαράντα και στο Dubronnik, μαζί με την περιφέρειά του, άλλων οκτακοσίων.⁸⁸ Μάλιστα σχετικό δημοσίευμα της καθημερινής εφημερίδας *Rad* ανέφερε ότι συνολικά 2.000 παιδιά βρίσκονταν σε χώρους συγκέντρωσης σε Bela Crkva, Crikvenica, Rovinj και Dutovlje.⁸⁹ Ο Milan Ristovic μας πληροφορεί πως η πλειοψηφία των Ελληνοπαιδών στη Bela Crkva προερχόταν από τους οικισμούς της Πρέσπας Πισοδέρι, Ανταρτικό, Τρίγωνο, Λαιμός και Άγιος Γερμανός.⁹⁰

Επιπλέον, στη διάρκεια της περιόδου που ακολούθησε, αποστολές από τη Μακεδονία και την Ήπειρο φιλοξενήθηκαν στο τσεχοσλοβακικό έδαφος σε κέντρο στο Hurvaldy, νότια της Moravska Ostrava, όπως εκείνη των εκατόν εννέα παιδιών ηλικίας 8 έως 22 ετών. Πολλά παιδιά από την περιφέρεια της Φλώρινας είχαν εγκατασταθεί ανατολικά της πόλης Olomouc, σε κέντρο φιλοξενίας του οικισμού Klokoci. Το σύνολο των παιδιών στο συγκεκριμένο κέντρο, ανέρχονταν σε εκατόν τριάντα πέντε και ήταν ηλικίας 4 έως 20 ετών. Επίσης από την περιοχή της Φλώρινας προέρχονταν τα περισσότερα από τα τριακόσια ενενήντα πέντε Ελληνόπουλα, ηλικίας έξι μηνών έως 22 ετών, σε κέντρο φιλοξενίας στην πόλη Kysibl-Kysilka, βορειοανατολικά του Karlovy-Vary.

Εξίσου σημαντικό στην εξέλιξη του Εμφυλίου ήταν το θέμα της στρατιωτικής εκπαίδευσης των παιδιών σε κέντρα φιλοξενίας ή σε ειδικές εγκαταστάσεις στις Λαϊκές Δημοκρατίες και αυτό ήταν ένα ζήτημα που απασχόλησε ιδιαίτερος και τις δυο πλευρές. Σε ό,τι αφορά τη Τσεχοσλοβακία, τμήμα των διαθέσιμων πηγών διατυπώνει την άποψη πως η στρατιωτική εκπαίδευση Ελληνοπαιδών στο έδαφος της⁹¹ και η αποστολή τους στο επιχειρησιακό πεδίο στην Ελλάδα ολοκληρώθηκε έως τον Μάρτιο

83. *Εμπρός*, 13 Μαΐου 1948.

84. ΑΥΕ, 1949/43/1: «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΙ», α.π.24628, 4 Απριλίου 1949.

85. ΑΥΕ, 1949/33/1: Α2 ΓΕΣ προς Υπουργείο Εξωτερικών, «Παιδομάζωμα», α.π.Φ.9930/35, 16 Μαρτίου 1949.

86. ΑΥΕ, 1949/43/1: «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΙ», α.π.25931, 14 Απριλίου 1949.

87. ΑΥΕ, 1949/43/1: «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΙ», α.π.27985, 19 Απριλίου 1949.

88. ΑΥΕ, 1949/43/1: «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΙ», α.π.32374, 10 Ιουνίου 1949.

89. ΑΥΕ, 1949/43/1: «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΙ», α.π.28641, 27 Απριλίου 1949.

90. Ristovic, *Ένα μακρύ ταξίδι*, 77.

91. ΑΥΕ, 1949/23/1: Αντ/ρχης Βαφόπουλος Φ., στρατιωτικός σύμβουλος προς Υπην. Έλληνας Συνδέσμου παρά τη Β. Ε. ΟΗΕ, «Υποβολή εκθέσεων», α.π.1619, Αθήνα, 17 Ιουλίου 1949. ΑΥΕ, 1949/33/1: Ελληνική Βασιλική Χωροφυλακή, Κέντρο Αλλοδαπών Καστοριάς προς Γενικό Κέντρο Αλλοδαπών Μακεδονίας Θράκης, «Παιδομάζωμα», α.π.3/31/17στ, Καστοριά, 14 Ιανουαρίου 1949.

του 1949.⁹² Μεταξύ αυτών και ο Τσέχος ερευνητής Pavel Hradečný που υποστήριξε ότι η εκπαίδευση στα κέντρα της Τσεχοσλοβακίας, όπως και της Πολωνίας, διακόπηκε την άνοιξη του 1949. Παρ' όλα αυτά το καλοκαίρι του ίδιου έτους τέτοιου είδους κέντρα εξακολουθούσαν να λειτουργούν στην Bratislava και στο Kosice, σύμφωνα με το υπουργείο Εξωτερικών.⁹³

Επιστροφή στην Ελλάδα στρατιωτικά εκπαιδευθέντων παιδιών οργανώθηκε με τελικό προορισμό την περιοχή του Βιτσίου, εκτός ενός αριθμού που τοποθετήθηκε στην περιοχή του Γράμμου. Η ένταξή τους σε ομάδες μαχητών του ΔΣΕ πραγματοποιήθηκε αφού αρχικά συγκεντρώθηκαν σε κέντρα εκπαίδευσης στην Αλβανία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία και ακολούθως στάλθηκαν πίσω στην Ελλάδα για τον σκοπό αυτό.⁹⁴ Σε ό,τι αφορά το εν λόγω θέμα ο Έλληνας σύνδεσμος στην UNSCOB ήταν ενήμερος για το περιεχόμενο των καταθέσεων παραδοθέντων ανταρτών, οι οποίοι εξετάστηκαν από το Κέντρο Αλλοδαπών Φλώρινας. Με βάση, λοιπόν, τις εκθέσεις αυτές, που εντωμεταξύ είχαν τεθεί στη διάθεση της Βαλκανικής Επιτροπής από το Γενικό Κέντρο Αλλοδαπών Μακεδονίας-Θράκης επιβεβαιώθηκε, μεταξύ άλλων, η συγκέντρωση εκπαιδευμένων και κατόπιν εξοπλισμένων παιδιών στην περιοχή του Βιτσίου και ακολούθως η ένταξή τους στη δύναμη των ανταρτών. Στο ίδιο κλίμα κινούνταν και η ενημέρωση του αντιπροσώπου του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος (ΚΚΕ) στη Sofia προς τον Βασίλη Μπαρτζιώτα. Ανέφερε ότι τον Ιανουάριο του 1949 πολυάριθμη εκπαιδευμένη στρατιωτικά ομάδα Ελληνόπουλων στη Βουλγαρία, ήταν έτοιμη να ενταχθεί στο πλευρό των μαχητών ανταρτών.⁹⁵

Ωστόσο η πλειονότητα των παιδιών ηλικίας άνω των 13 ετών, που επέστρεψε στην Ελλάδα και συγκρότησε πολυάριθμες ομάδες για να ενταχθούν στη δύναμη του ΔΣΕ, «[...] εις τα Τμήματα κρούσεως», προέρχονταν κυρίως από κέντρα συγκέντρωσης εντός του γιουγκοσλαβικού εδάφους.⁹⁶ Εκτός, λοιπόν, των προαναφερθέντων κέντρων, στρατιωτικού τύπου εκπαίδευση σε παιδιά του Εμφυλίου παρέχονταν και στις εγκαταστάσεις του Bulkes. Μάλιστα πολύ νωρίς, τον Ιούλιο του 1948, σύμφωνα με συγκεκριμένη μαρτυρία, δεκαπεντάχρονα Ελληνόπουλα επέστρεψαν στο Μάλι-

92. ΑΥΕ, 1949/42/2: Τμήμα Βαλκανικής, Υπουργείο Εξωτερικών προς ΓΕΣ Υ/Α2, α.π.45913, Αθήνα, 17 Σεπτεμβρίου 1949. Pavel Hradečný, "Zdrzenlivy internacionalismus: Obcanska valka v recku a ceskoslovenska materialni pomoc Democraticke armade Reska," (Prague: 2003), στο Ήλιος Γιαννακάκης, «Τα όπλα παρά πόδα. Η εγκατάσταση των προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες», στο *"Το όπλο παρά πόδα"* Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη, Ευτυχία Βουτυρά-Βασίλης Δαλκαβούκης-Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2005), 7-8.

93. ΑΥΕ, 1949/43/1: «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΙ», α.π.45093, 29 Αυγούστου 1949.

94. ΑΥΕ, 1949/23/1: Αντίρρηση Βαφόπουλος Φ., στρατιωτικός σύμβουλος προς Υπηρ. Έλληνας Σύνδεσμου παρά τη Β. Ε. ΟΗΕ, «Υποβολή εκθέσεων», α.π.1619, Αθήνα, 17 Ιουλίου 1949.

95. Γρηγόρης Φαράκος, «Η θέση και ο ρόλος των πολιτικών προσφύγων στο κομμουνιστικό κίνημα και τις πολιτικές εξελίξεις στη χώρα μας», στο Ευτυχία Βουτυρά-Βασίλης Δαλκαβούκης-Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Το όπλο παρά πόδα*, 21.

96. ΑΥΕ, 1949/33/1: Ελληνική Βασιλική Χωροφυλακή, Κέντρο Αλλοδαπών Καστοριάς προς Γενικό Κέντρο Αλλοδαπών Μακεδονίας Θράκης, «Παιδομάζωμα», α.π.3/31/17στ, Καστοριά, 14 Ιανουαρίου 1949.

Μάδι, στα Κορέστεια, εξοπλίστηκαν και ενίσχυσαν τις θέσεις των ανταρτών.⁹⁷ Αλλά και λίγο αργότερα, το φθινόπωρο του ίδιου έτους, στην περιοχή της Πρέσπας 14χρονα και άνω παιδιά μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσής τους στις Λαϊκές Δημοκρατίες είτε στελέχωσαν τοπικές αντάρτικες ένοπλες ομάδες, είτε συμμετείχαν σε βοηθητικές υπηρεσίες του ΔΣΕ.⁹⁸

Παρ' όλα αυτά κέντρα στρατιωτικής εκπαίδευσης των ανταρτών, μεταξύ αυτών και παιδιών, είχαν οργανωθεί και εντός του ελληνικού εδάφους. Ένα εξ αυτών είχε συγκροτηθεί στον οικισμό Πλατύ της Πρέσπας. Για το ζήτημα αυτό κατέθεσε στο 2^ο κλιμάκιο παρατηρητών της UNSCOB μάρτυρας από τη Βέροια. Μετά την επιστροφή του από τους αντάρτες, τον Απρίλιο του 1949, μεταφέρθηκε στο ανωτέρω κέντρο εκπαίδευσης όπου και παρέμεινε για σαράντα μέρες. Σύμφωνα πάντα με τη μαρτυρία του, εκεί εκπαιδεύτηκαν μαζί του εκατόν είκοσι Ελληνόπουλα του «παιδομαζώματος», ηλικίας 12 έως 17 ετών. Τα περισσότερα από αυτά είχαν επιστρέψει από τη Ρουμανία, μέσω του γιουγκοσλαβικού εδάφους καθώς και από την περιοχή της Berkovitsa της Βουλγαρίας. Οι εκπαιδευτές τους ήταν πρώην τραυματίες προερχόμενοι κυρίως από νοσοκομεία της Αλβανίας. Κατά τη διάρκεια των μαθημάτων τους έλεγαν ότι στη συνέχεια θα εντάσσονταν στη δύναμη των μαχόμενων ανταρτών και πως ο αγώνας τους θα έληγε σύντομα. Τελικά με την ολοκλήρωση των στρατιωτικών μαθημάτων προωθήθηκε μαζί με άλλα ογδόντα Ελληνόπουλα του Νίκου Κέντρου,⁹⁹ στο τάγμα του Τζαβέλλα ενώ ακολούθως, όλοι μαζί, τοποθετήθηκαν σε θέσεις άμυνας στο Βίτσι.¹⁰⁰ Η επιστροφή παιδιών από τις Λαϊκές Δημοκρατίες για την ενίσχυση της δύναμης του ΔΣΕ, μετά την παροχή στρατιωτικής εκπαίδευσης, αλλά και η προώθησή τους από ανάλογο κέντρο στην περιοχή της Πρέσπας, διασταυρώνεται και με άλλες διαθέσιμες στρατιωτικές πηγές,¹⁰¹ καθώς επίσης και από την έρευνα της UNSCOB.¹⁰² Ας σημειωθεί ότι στο κέντρο εκπαίδευσης στο Πλατύ παρείχαν τις υπηρεσίες τους δύο Βούλγαροι γιατροί, γεγονός που θέτει ιδιαίτερους προβληματισμούς.

Σχολιάζοντας τις ανωτέρω εξελίξεις ας σημειωθεί πως η παρουσία των παιδιών του Εμφυλίου στις χώρες υποδοχής χωρίς τη συγκατάθεση των γονέων τους ήταν ένα ζήτημα που αντίβαινε στο διεθνές δίκαιο αλλά και στους ηθικούς κανόνες, αποδεικνύοντας ότι ο διακρατικός πόλεμος έχει άτυπους νόμους σε αντίθεση με τον Εμφύ-

97. ΑΥΕ, 1949/23/1: Κέντρον Αλλοδαπών Φλωρίνης, «Εκθεσις εξετάσεως παραδοθείσης συμμοριτήσης. Εν Φλώρινη τη 4 Απριλίου 1949», Φλώρινα, 6 Απριλίου 1949.

98. *Εμπρός*, 16 Οκτωβρίου 1948.

99. Μέλος της Επιτροπής Πόλης της Κομματικής Οργάνωσης του ΚΚΕ Φλώρινας το 1946, το επόμενο έτος εντάσσεται στη δύναμη του ΔΣΕ. Υπηρετεί ως πολιτικός επίτροπος με το προσωνύμιο «Νάκος». Με τη λήξη του Εμφυλίου μεταβαίνει ως πολιτικός πρόσφυγας στην Τασκένδη και κατόπιν στη Ρουμανία. Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα διετέλεσε ιδρυτικό μέλος και γραμματέας του Διοικητικού Συμβουλίου των Αρχαίων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. Έργο του: Νίκος Κέντρος, *Ο εμφύλιος στη Φλώρινα, [Μαρτυρίες-Περίοδος Β']*, (Αθήνα: Βιβλιόραμα-ΑΣΚΙ, 2011).

100. ΑΥΕ, 1949/23/1: «Εκθεσις Αξ/κού Συνδέσμου της 2^{ας} Ομάδος Παρατηρητών της 26^{ης} Ιουνίου 1949», α.π.9150.

101. ΑΥΕ, 1949/23/1: Στρατιωτικός σύμβουλος Υποστράτηγος Ε. Αποκορίτης προς Υπηρεσία Έλληνας Συνδέσμου παρά Β. Ε. Ο.Η.Ε., «Υποβολή εκθέσεως», α.π.1067, 8 Μαΐου 1949.

102. ΑΥΕ, 1949/23/1: «Εκθεσις Συνδέσμου 2^{ας} Ομάδος Παρατηρητών της 2^{ας} Μαΐου 1949», α.π.9119.

λιο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο σχεδιασμός και η εκτέλεση του σχεδίου των αποστολών των Ελληνοπαίδων έθιγε τα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδος στους Έλληνες πολίτες. Γίνεται αντιληπτό ότι στο μέσον αυτής της πολιτικής αντιπαράθεσης που είχε προκύψει στο εσωτερικό της χώρας κυρίως για τη μορφή διακυβέρνησης της νεοαπελευθερωμένης Ελλάδος, βρέθηκαν τα Ελληνόπουλα. Λαμβάνοντας υπόψη την ηλικία όσων συγκρότησαν τις αποστολές προς τις Λαϊκές Δημοκρατίες ή στάλθηκαν στις παιδοπόλεις, είτε είχαν γεννηθεί λίγο πριν τον πόλεμο του 1940 είτε εν μέσω αυτού, είχαν ζήσει τουλάχιστον ένα τμήμα της Κατοχής και στη συνέχεια την εμφύλια σύρραξη. Υπό αυτές τις συνθήκες δεν είχαν γνωρίσει ειρηνική περίοδο και θα χρειαζόταν πολύς χρόνος να περάσει, για κάποια από αυτά προκείμενου να βρεθούν σε φυσιολογικές οικογενειακές ή κοινωνικές συνθήκες και να προσπαθήσουν, πιθανόν, να ερμηνεύσουν τα γεγονότα τα οποία βίωσαν. Για την πλειονότητα όσων πέρασαν τη μεθόριο η συνέχεια δεν τους επεφύλαξε την άμεση επιστροφή στην πατρική τους εστία, για λόγους ανεξάρτητους της θέλησής τους. Πράγματι το μέλλον απέδειξε ότι ελάχιστα παιδιά κατάφεραν να επαναπατριστούν παρακάμπτοντας χρονοβόρες διαδικασίες και πολιτικά προσκόμματα των Κυβερνήσεων των χωρών φιλοξενίας τους, γεγονός που προξένησε έντονο προβληματισμό στα χρόνια που ακολούθησαν τη λήξη της εμφύλιας διαμάχης. Αναφορικά με τις εξελίξεις στους νομούς Καστοριάς και Φλώρινας παρά τις προσπάθειες του ΟΗΕ και του ΔΕΣ ολιγάριθμη ήταν η επιστροφή τους.

Υπό αυτές τις δυσμενείς συνθήκες στις οποίες είχε περιέλθει το ζήτημα, τον Νοέμβριο του 1950 ο πρόεδρος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού (ΕΕΣ), Κ. Γεωργακόπουλος με διαβαθμισμένο έγγραφο ενημέρωσε το υπουργείο Εξωτερικών αποστέλλοντας του ονομαστικό κατάλογο εβδομήντα τριών Ελληνοπαίδων που επαναπατρίζονταν από τη Γιουγκοσλαβία,¹⁰³ σε μία από τις ελάχιστες αποστολές. Το αρμόδιο τμήμα του υπουργείου προώθησε άμεσα την εν λόγω κατάσταση στην πρεσβεία στο Βελgrade¹⁰⁴ για τα περαιτέρω. Σε ό,τι αφορά το περιεχόμενό της, εκτός των ονομάτων των παιδιών, συμπεριλαμβάνονταν και τα ονόματα των γονέων τους, καθώς επίσης και οι διευθύνσεις διαμονής τους στην Ελλάδα. Έτσι διαπιστώνουμε ότι τριάντα δύο παιδιά προέρχονταν από τον νομό Καστοριάς, ενώ από τον νομό Φλώρινας είκοσι επτά συνολικά. Συγκεκριμένα επαναπατρίζονταν παιδιά του Εμφυλίου με καταγωγή από τους οικισμούς του νομού Φλωρίνης: Τριανταφυλλιά, Κορυφή, Ανταρτικόν, Τρίγωνο, Ασπρόγεια, Άγιος Γερμανός, Λαιμός, Τύρνοβον, Τρίβουνον, Πολυπόταμος όπως και από την πόλη της Φλώρινας. Στο νομό Καστοριάς επέστρεφαν στους οικισμούς Ομορφοκκλησιά, Τσουκά Νεστορίου, Λεύκη, Βυσσινιά, Τοιχίο, Κορομηλιά, Βίτσιτσα, Άγιος Δημήτριος, Καστανόφυτο, Γάβρος, Μαυροχώριον, Μακροχώριον, Νεστόριον, Κοντορόπη αλλά και στην πόλη της Καστοριάς.

Ωστόσο το ερώτημα σχετικά με την τύχη των χιλιάδων μη επαναπατρισθέντων Ελληνοπαίδων των αποστολών δεν έχει πλήρως απαντηθεί. Αυτό το οποίο θεωρείται

103. ΑΥΕ, 1950/125/2: Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός προς Υπουργείον Εξωτερικών, α.π.917, Αθήνα, 18 Νοεμβρίου 1950.

104. ΑΥΕ, 1950/125/2: Α΄ Πολιτική Επιτροπή, Τμήμα Βαλκανικής προς την εν Βελγραδίω Β. Πρεσβείαν, α.π.52746/Α/Γ5/Βα, Αθήνα, 18 Νοεμβρίου 1950.

βέβαιο είναι πως μετά από την παρέλευση πολλών δεκαετιών, έχοντας πλέον οργανώσει την διαβίωσή τους, κατά βάση, στην αυστραλιανή και αμερικανική ήπειρο αλλά και στις πρώην Λαϊκές Δημοκρατίες, η αρχική τους επιθυμία και επιδίωξη για επαναπατρισμό μάλλον τέθηκε στο περιθώριο για λόγους που κατά καιρούς επεδίωξαν να ερμηνεύσουν αναλυτές. Στην τελική επιλογή τους ανασταλτικοί παράγοντες θεωρήθηκαν, μεταξύ άλλων, η αρχική ενημέρωσή τους για καταστροφή και εγκατάλειψη των οικισμών τους στη βόρειο κυρίως Ελλάδα, από όπου προέρχονταν, η εγκατάσταση σε αυτούς πληθυσμού άλλων περιοχών, αλλά και η μη παροχή έγκρισης επανόδου τους από τις ελληνικές Αρχές την περίοδο που ακολούθησε, στη σκιά του αναδυόμενου Ψυχρού Πολέμου.